

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

ОСНОВИ ТЕОРІЇ

РЕДАГУВАННЯ

ПЕРЕКЛАДІВ

*Конспект лекцій
для студентів 5 курсу
освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр»
денної форми навчання
факультету іноземних мов*

УДК 811.111'255(075.8)

ББК 81.2Англ-7-923

О 75

Рецензенти: кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди **І. М. Каминін**;
кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології і перекладу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна **В. П. Кривенко**.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 1 від 11.11. 2010 р.)*

Основи теорії редагування перекладів : конспект лекцій / Укладач :
О 75 Ребрій О. В. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – 88 с.

Курс лекцій розрахований на студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» денної форми навчання факультету іноземних мов і пропонує теоретичні засади та практичні рекомендації з редагування текстів перекладів, що є необхідною складовою формування професійної компетенції майбутніх перекладачів з іноземної мови українською.

УДК 811.111'255(075.8)

ББК 81.2Англ-7-923

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2010
© Ребрій О. В., 2010

ВСТУП

Курс лекцій «Основи теорії редагування перекладів» належить до циклу фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін, передбачених програмою підготовки спеціалістів за фахом «Переклад».

У курсі викладаються засади редагування перекладів на основі комплексного підходу з урахуванням жанрово-стилістичних, граматичних, лексичних та прагматичних норм мови перекладу. Питання редагування розглядаються у контексті перекладацької норми та оцінки якості перекладу. Курс складається з двох частин: в першій представлені загальнотеоретичні засади редагування перекладів; у другій наведені деякі практичні поради стосовно редагування перекладів українською мовою науково-технічних текстів. Додатки містять тексти різних стилів та жанрів для самостійного перекладу та редагування, а також перелік коректурних знаків.

Курс є важливим кроком у формуванні теоретичної та практичної складових перекладацької компетенції на рівні магістра. Лекції 1 та 2 ґрунтуються на відповідних розділах навчального посібника З. В. Партико «Загальне редагування: нормативні основи» (Львів, 2006). Матеріал для другої частини курсу взятий з poradника Н. Ф. Непийвода «Сам собі редактор» (Київ, 1998). Основою решти курсу є класичні та сучасні теоретичні розробки провідних вітчизняних та зарубіжних авторів з проблем редагування, теорії перекладу, мовознавства та літературознавства.

ЧАСТИНА І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ

ЛЕКЦІЯ 1

ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ ТА ЗАВДАННЯ ТЕОРІЇ РЕДАГУВАННЯ. НОРМАТИВНА БАЗА РЕДАГУВАННЯ. МОДЕЛЬ РЕДАГУВАННЯ

Едитологія – це прикладна суспільна інформологічна наука, яка досліджує методологічні засади готування в ЗМІ повідомлень (видавничого процесу). В едитології слід виділити такі складові, як теорія видавничої діяльності й теорія редагування.

Теорія редагування – це складова частина едитології, що досліджує методологічні засади безпосереднього готування повідомлень до публікування (редагування). Тобто це система знань про практику редагування – правила внесення змін безпосередньо в саме повідомлення.

Теорію редагування можна поділити на теорію загального нормативного редагування, теорію загального творчого редагування, теорію галузевого нормативного редагування й теорію галузевого творчого редагування.

Загальне редагування – це навчальна дисципліна, яка досліджує теорію загального нормативного редагування повідомлень. **Галузеве редагування** – це навчальна дисципліна, яка досліджує теорію галузевого нормативного редагування повідомлень. **Творче редагування** – це навчальна дисципліна, яка досліджує творчі процеси оптимізації повідомлень під час їх готування до публікування. Творче редагування полягає у вдосконаленні повідомлення і спрямоване на те, щоби підвищити його економічну й соціальну ефективність. Творче редагування виходить за межі усунення відхилень від установлених суспільством норм. **Нормативне редагування**, вочевидь, є приведенням повідомлення у відповідність до певних норм, які є чисельними і включають, зокрема, лінгвістичні, психологічні, композиційні, наукові, юридичні, політичні, поліграфічні тощо. За підрахунками, 80 % усіх виправлень, які здійснюють редактори, виконані на основі встановлених суспільством норм.

У науковій літературі нормативне і творче редагування часто розглядають як єдине ціле, але це неправильно.

Коротко схарактеризуємо особливості літературного редагування як важливого напрямку галузевого редагування (особливості науково-технічного редагування детальніше представлені в другій частині цієї збірки). В аспекті літературного редагування найчастіше виділяють такі напрямки формування редакторської теоретичної думки:

Перший напрямок – це формування наукових понять про редагування під впливом заперечення всього того, що викликало зневагу до редагування, до редакторського втручання в текст.

Другий напрямок пов'язується з ототожненням науки про редагування з лінгвістикою. Цей підхід зводиться до мовної правки. Редагування фактично підмінюється розглядом граматичних та стилістичних огріхів, які трапляються у видавничій та газетній практиці. Знання норм мови обов'язкове для редактора, без нього неможливе кваліфіковане редагування. Проте, залишаючись на ґрунті лише однієї науки важко чи взагалі неможливо пояснити природу редакторського втручання в авторський виклад.

Третій напрямок виходить із закономірностей становлення тексту та вивчення його природи. Роботи цього напрямку поділяються на дві групи. До першої відносимо роботи редакторів-практиків, які узагальнюють свій великий практичний досвід і осмислюють природу редагування. До другої групи належать роботи дослідників, які намагаються осмислити редакторський досвід майстрів слова та вчених. В цілому усі автори цього (третього) напрямку намагаються дати відповідь на питання: чому редактор буває змушений втручатися у виклад тексту?

Для того, аби правильно визначити сутність літературного редагування, треба, перш за все, усвідомити, що воно не є одноступеневим процесом і не є обов'язком лише однієї людини. Редагування літературного твору – це система професійних дій, що виконуються багатьма фахівцями, починаючи від журналіста і закінчуючи коректором. Не остання роль у процесі літературного редагування відводиться авторові й перекладачеві.

Етапи публікування повідомлень у ЗМІ

Публікуванням називають доведення повідомлень через канали передачі інформації до наперед невизначеної кількості рецепторів. Процес публікування починається з авторського етапу. На його початку людина (автор) генерує повідомлення – фіксовану кількість інформації, яку він призначає для передачі іншій людині чи групі людей. Автор вербалізує повідомлення, тобто перетворює його на ланцюжок лінгвістичних знаків. У такий спосіб у кінці авторського етапу з'являється авторський оригінал. На редакційному етапі авторський оригінал згідно з обраною множиною норм опрацьовує редактор. Відредагований авторський оригінал, що з'являється на виході редакторського етапу, називають видавничим оригіналом. Далі йдуть технічні етапи, пов'язані з друкуванням повідомлення.

Чому потрібен редакційний етап? Ми виділяємо три причини: 1) оптимізація видавничої діяльності, зокрема, підвищення надійності

забезпечення реципієнта достовірною інформацією сприяє конкурентоспроможності ЗМІ; 2) забезпечення зворотного зв'язку між автором та реципієнтом; 3) підвищення ефективності авторських повідомлень.

Зараз існують два принципово різних підходи до редакційного етапу. Перший полягає в тому, що його зводять лише до добору повідомлень. При другому підході послідовно здійснюють і добір, і редагування повідомлень. Перший підхід властивий переважно країнам заходу, другий підхід властивий країнам центральної та східної Європи, а також частково Азії, де є сильними традиції тоталітаризму.

Об'єктом редагування виступає авторський оригінал. Також об'єктом редагування виступає видавничий оригінал. Об'єктом редагування може виступати переклад авторського оригіналу.

Предметом редагування є приведення об'єкта редагування у відповідність до чинних норм. У цьому сенсі редагування визначають як перевірку (аналіз, контроль) і виправлення повідомлень під час їх готування до публікування.

Аксіоми теорії редагування, які визначають його доцільність:

- автор і реципієнт можуть по-різному оцінювати новизну повідомлення;
- автор і реципієнт можуть по-різному генерувати і сприймати модальність повідомлення;
- автор і реципієнт генерують і сприймають повідомлення в різний час, у різних місцях та різних ситуаціях, а також можуть по-різному сприймати час, місце та ситуацію, описані в повідомленні;
- автор і реципієнт можуть використовувати для передачі повідомлення різні мови (коди), в яких аналогічні знаки (слова) можуть позначати відмінні образи й мати відмінні значення;
- автор і реципієнт можуть мати різні тезауруси, використовувані при створенні й сприйнятті повідомлення.

Методи редагування

Метод аналізу використовується для виявлення відхилень у повідомленні; як синонім вживається термін «контроль», «пошук відхилень (помилки)». Аналіз здійснюється шляхом порівняння елемента тексту з конкретними нормами нормативної бази. Під час редагування вживається найчастіше.

Метод синтезу. Реалізується у вигляді виправлення (реконструкції) знайдених відхилень (помилки). У свою чергу поділяється на низку методів. Деякі з них мають творчий характер.

Методи соціологічних досліджень. Полягають у проведенні різноманітних опитувань. Використовуються, наприклад, для визначення ефективності редакційного етапу, в роботі з авторами тощо. Одним із них є метод експертних оцінок, який постійно використовують для виявлення відповідності елемента тексту зафіксованій нормі, при оцінці виконаного виправлення тощо.

Методи інформаційного пошуку. Полягають у пошуку інформації, потрібної редакторів на різних етапах видавничого процесу для редагування повідомлень. Наприклад, пошук потрібних бібліографічних і фактографічних довідок.

Методики редагування. Для різних видів літератури часто розробляють детальні інструкції, в яких описують, як на практиці слід застосовувати методи контролю, виправлення, пошуку, експертних оцінок, моделювання тощо. Такі інструкції, адаптовані для конкретного виду літератури, називають методиками редагування.

Метою редагування є трансляція повідомлень для отримання заданого соціального ефекту. Ця трансляція полягає в тому, що редактор повинен повідомлення: перевести з внутрішньої мови автора на зовнішню мову реципієнта; проконтролювати на основі нормативної бази; прив'язати до конкретних умов акту передачі (часу, місця, обставин тощо).

Редактор повинен досягати вказаної мети шляхом виконання низки **завдань**:

- верифікація повідомлень. Встановити, в якому відношенні до дійсності перебуває інформація повідомлення. Проте редактор ніколи не може перевіряти абсолютно всі подані автором твердження, інакше, контролюючи їх, він сам стане автором повідомлення. Тому завдання редактора значно вужче – перевірити істинність найважливіших тверджень;
- адаптація повідомлень. Пристосувати мову та інформацію до мови й тезаурусу тої групи реципієнтів, для якої воно призначене;
- локалізація повідомлень, тобто пристосування до місця;
- нормалізація повідомлень;
- інтерпретація повідомлень, тобто коментарі до потенційно незрозумілих реципієнтові або навмисних відхилень від норми;
- уніфікація або урізноманітнення (стандартизація) повідомлень;
- етизація та естетизація повідомлень.

Редагування складається з двох повністю рівноправних процедур: аналізу (контролю) та виправлення (реконструкції) авторського оригіналу. Стосовно цих процедур можна сказати, що аналіз (контроль) – це процедура пошуку,

фіксації та локалізації помилок у повідомленні, а виправлення (реконструкція) – це процедури видалення у повідомленні помилок, виявлених у процесі контролю.

Помилка зазвичай визначається як об'єктивне відхилення від норми, яке є різницею між неправильним компонентом повідомлення та його нормативним (правильним) поданням.

Модель редагування передбачає наявність чотирьох складових: мови, нормативної бази, методів та правил редагування.

Правила редагування, що входять до редакційної системи, мають таку форму:

Якщо (норма N1 стосовно компонента повідомлення E не дотримана)

То

(виправ помилку методом / методами M1)

Інакше

(перейди до контролю наступного компонента методом L)

Пояснення правила: Норма N передбачає, що [пояснення суті N]. Проте в цьому компоненті повідомлення E ця норма не дотримана, отже, у ньому є помилка. Тому такий елемент E слід виправити методом [методами] M.

Чи можна усунути з тексту абсолютно усі помилки? Це є неможливим ні практично (5 % похибок в тексті не знаходять ніколи), ні теоретично (внаслідок внутрішніх суперечностей у нормативній базі). Існує положення про несуперечливість нормативної бази, тобто вона не повинна включати норми, що суперечать одна одній.

Основний парадокс теорії редагування полягає у принциповій неможливості отримати абсолютно безпомилковий текст і неможливості створити модель редагування, яка усувала б із тексту абсолютно усі помилки. Це означає, що в повідомленнях, опрацьованих на основі будь-якої системи редагування, завжди буде якась кількість помилок чи не виправлених ланцюжків знаків, правильність чи неправильність яких у рамках цієї нормативної бази довести неможливо.

Будь-яке повідомлення можна передати нескінченною кількістю способів. Проте кожне суспільство накладає на повідомлення певні конвенції, обмежуючи кількість таких варіантів. Ця мінімальна кількість є оптимальною. Такі оптимальні варіанти повідомлень вважають нормативними.

Норма – це параметр, список, шаблон, структура (модель) чи положення, які в оптимальних повідомленнях служать для вираження компонентів їх структури.

Структура норми: агент (той, хто її встановлює), адресат (виконавець – автор), зміст (дія, яку повинні або не повинні виконувати), характер (норма зобов'язує, дозволяє, забороняє тощо), умови (обставини, за яких норма має виконуватися або не виконуватися), санкції (можливі наслідки невиконання).

Види норм: лінгвістичні, психолінгвістичні, логічні, композиційні, наукові, видавничі, юридичні, політичні, поліграфічні, етичні, естетичні.

Типи норм:

– Параметри. Бувають двох видів: граничні значення (наприклад, обмеження кількості знаків) і константи – літерні та цифрові (позначення імен та дат).

– Списки. Прикладами є словники, переліки скорочень, одиниць вимірювання тощо.

– Шаблони або зразки. Наприклад, оформлення списку літератури.

– Структури чи моделі. На відміну від шаблонів, які є статичними, структури чи моделі є динамічними об'єктами. Це означає, що структур як кінцевого продукту може й не бути, але їх утворюють в кожному окремому випадку відповідно до правил. Приклад – синтаксичні структури.

– Положення. У формі положень найчастіше виступають правила, що стосуються семантики повідомлень і є складними. Прикладом є правила класифікації, логічні закони. Цей вид норм, на відміну від попередніх, не може бути повністю або частково формалізований.

– Норми бувають зафіксованими та незафіксованими. Зафіксовані норми переважно є об'єктивними. Це означає, що вони відтворюють факти незалежно від мови реципієнтів, їх тезаурусів, а також часу, місця й ситуації сприйняття повідомлення. Суб'єктивні норми часто базуються на індивідуальних уподобаннях редакторів, яких вони набувають в процесі роботи (приклад: хороший – добрий).

– Налаштовувані норми – це норми, попередньо узгоджені з можливостями реципієнтів. Найчастіше до них належать психолінгвістичні (приклад: довжина речення). Неналаштовувані норми – приклад: правопис.

Зазвичай **помилка** визначається як об'єктивне відхилення, яке є різницею між неправильним компонентом повідомлення та його нормативним (правильним) поданням. Іншими словами, помилка – це об'єктивне відхилення, яке доповнює правильний компонент повідомлення до неправильного (помилкового). Таким чином, будь-який компонент повідомлення можна було б назвати помилковим, якщо він не тотожний жодній із норм нормативної бази, і правильним, якщо цей елемент тотожний хоча б одній з них. Проте слід зазначити, що не кожен елемент, який не відповідає нормі, є дійсно

помилковим, оскільки фіксація норм завжди відстає від динаміки функціонування самих елементів тексту. В художньому дискурсі, наприклад, поширеними є інновації (зокрема індивідуально-авторські або okazіональні), реалії, елементи нонсенсу, які не є кодифікованими в мові, отже за цим параметром можуть вважатися її порушенням. Безумовно, що такі елементи не треба вважати помилковими, і будь-який кваліфікований перекладач та редактор має про це пам'ятати.

Існують різні класифікації помилок. Розглянемо деякі з них, які є суттєвими в рамках нашого курсу.

Помилки бувають значущими та незначущими. Це визначається тим, наскільки помилка здатна вплинути на процеси сприйняття інформації. Одна й та ж сама помилка може в одній ситуації бути істотною, а в іншій – ні.

Класифікація помилок за походженням:

1. **Інформаційні помилки.** Їх визначає відсутність новизни, повторювання вже викладеної тези, неврахування фонових знань реципієнта, згадування про очевидні речі, про які з причин їх очевидності ніхто не писав, і видавання їх за нову суспільну інформацію, кількаразова публікація наукової статті, що містить одні й ті ж дані тощо.

2. **Модальні й фактичні помилки.** Модальні помилки виникають через те, що автори інколи неправильно враховують відношення матеріалу до дійсності. Визначаючи його, вони можуть помилятися, наприклад, коли видають наукову гіпотезу за фактичний стан речей. Трапляється й так, що інколи самі реципієнти помилково сприймають модальність повідомлення. **Фактичні помилки** є окремим підвидом модальних. До них належать такі твердження, модальністю яких є реальність, проте ці висловлювання хибні.

3. **Темпоральні, локальні й ситуативні помилки.** Темпоральні помилки виникають внаслідок відхилення часу, зазначеного в повідомленні, від часу у світі, описуваному в тексті (реальному, псевдореальному чи ірреальному). **Локальні помилки** визначають відхилення місця, зазначеного в повідомленні, від місця у світі, описуваному в матеріалі (реальному, псевдореальному чи ірреальному). **Ситуативні помилки** характеризуються відхиленням ситуації, зазначеної в повідомленні, від ситуації у світі, описуваної в тексті (реальному, псевдореальному чи ірреальному). Вони можуть виникати також унаслідок відхилення ситуації, на яку під час сприйняття повідомлення реципієнтами розраховував автор, від ситуації, яка виникла у час його сприйняття насправді.

4. **Семіотичні помилки.** Серед семіотичних вирізняють кодувальні, відображувальні та значеннєві помилки. **Кодувальні помилки** полягають у тому, що в коді знака (слова) є відхилення від норми. Тому кодувальними помилками є, наприклад, більша частина похибок, хоча вони можуть бути і складнішими. **Відображувальні помилки** полягають у тому, що у реципієнта

при сприйманні знака виникає інший образ, ніж в автора повідомлення. **Значеннєві помилки** полягають у неправильному слововживанні. Особливо часто вони трапляються при аудіовізуальній передачі інформації.

5. **Тезаурусні помилки.** Помилки стосовно тезауруса виникають у реципієнтів тоді, коли в повідомленні вживають знаки (слова), відсутні в їх тезаурусі або не мають жодних зв'язків з іншими словами тезауруса. Такі помилки можна назвати ще релятивними (вони є помилками лише стосовно якоїсь певної групи реципієнтів).

6. **Сприйняттєві помилки.** Виникають лише в момент первинного сприймання повідомлення і спричинені певною двозначністю у тексті. У процесі остаточного сприймання вони, як правило, зникають. Так, речення «Лист матері надійшов учора» можна сприймати за двома моделями: одна передбачає, що на першому місці стоїть суб'єкт дії, а на другому – об'єкт («Лист матері надійшов [до мене] вчора»); інша, натомість, ставить на перше місце об'єкт, а на друге – суб'єкт («Лист [від мене до] матері надійшов учора»). Під час первинного сприймання близько 80 % реципієнтів використовують першу модель сприйняття, хоча автор повідомлення міг ужити другу, в результаті чого й виникне сприйняттєва помилка.

7. **Атенційні помилки.** З'являються внаслідок порушення в повідомленні контактної функції мови й переключення реципієнтами уваги на інші об'єкти. Ці помилки пов'язані з волею реципієнта щодо сприйняття: автор намагається змусити реципієнтів сприймати повідомлення, а реципієнти або не почали його сприймати, або, розпочавши, припинили внаслідок перемикання уваги.

8. **Копіювальні помилки** (спотворення). Найчастіше трапляються тоді, коли повідомлення копіюють (наприклад, авторський оригінал передруковують у ЗМІ після редагування, проект видання передають каналами зв'язку із ЗМІ у друкарню тощо). Для пошуку й видалення з повідомлення спотворень у видавничій справі здійснюють коректуру.

Окремо розглянемо типологію **мовних помилок**, які бувають у матеріалах друкованих ЗМІ. Ми пропонуємо типологію мовних помилок за співвіднесеністю їх із рівнями мовної системи, що дозволило виділити такі різновиди ненормативних утворень: орфографічні помилки, лексичні, фразеологічні, морфологічні, словотвірні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні, орфоепічні, акцентуаційні.

Не потребує доведення теза про те, що **орфографічна помилка** виникає в результаті порушення орфографічної норми, тобто порушення загальноприйнятих правил передачі звукової мови (слів і їх форм) на письмі. Із поняттям орфографічної норми тісно пов'язане поняття орфограми. Орфограма – це правильне написання (що відповідає правилам або традиції), яке треба вибрати з низки можливих. Орфографічними можна вважати такі відхилення: заміна букв або слів іншими буквами; пропуск букв, складів; зайві букви у

слові; пропуск слів; антиципації; помилки при переносі; чужий шрифт; пропуск рядка; перестановка слів, що стоять поряд; поділ одного слова на окремі частини і написання двох слів разом.

Увагу варто зосередити і на **лексичних помилках**: семантично модифікованих лексемах; плеоназмах; помилках, зумовлених нерозрізненням значень паронімів та сплутуванням семантики міжмовних омонімів; інтерферамах.

Морфологічні помилки – це такі ненормативні утворення, що не відповідають формальному вираженню хоча б однієї з граматичних категорій роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, часу, способу, стану, виду тощо. Залежно від частиномовної належності ненормативної одиниці представлено кілька різновидів морфологічних помилок, які ґрунтуються на розрізненні частин мови, з якими пов'язана конкретна помилка. При цьому помилки на рівні службових частин мови не належать до групи морфологічних помилок, оскільки службовим словам не властиві граматичні категорії, порушення яких могло б спричинити появу морфологічних помилок.

Словотвірні помилки – це помилки, спричинені застосуванням нетипових для даної мови (малопродуктивних, що витісняються іншими продуктивними засобами, чи зовсім не властивих мовній системі) словотворчих засобів, порушенням закономірностей поєднання твірної основи і словотворчого засобу в похідному слові.

Доказом правомірності кваліфікації **синтаксичних помилок** як таких (а не морфологічних) є специфічність класифікаційного релятивного значення прийменників, які, беручи активну участь в оформленні компонентів речення і словосполучення, виступають одним із формальних засобів вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень та виконують конотативну роль у їх структурі.

Також виділяють **синкретичні помилки**, тобто такі помилки, що відрізняються синтезом в одній ненормативній одиниці ознак порушення різних мовних норм.

Інша класифікація помилок, які потрібно виправляти при редагуванні, стосується безпосередньо рівня тексту. Це такі типи:

1. **Макроструктурні й мікроструктурні помилки.** Як мікроструктура розглядається текст, що включається до певної надсистеми – макроструктури. Наприклад, стаття – це мікроструктура, а шпальта, на якій вона розміщена поруч з іншими матеріалами, – це макроструктура. Дослідники виділяють такі підтипи макро- і мікроструктурних помилок: лексична тавтологія в рубрикації в межах сторінки чи розвороту; повторення структури речень, ритмомелодики заголовків і підзаголовків у межах сторінки чи розвороту; невідповідність одного з текстів концепції сторінки чи номера; неврахування різниці між усним і писемним мовленням. Такі помилки свідчать про рівень видання, серйозність,

з якою працівники ставляться до створення і дотримання єдиної концепції, естетики і зручності сприймання.

2. Психологічні помилки пов'язані з вищенаведеними психологічними причинами анормативності тексту, особливостями мислення людини і декодування з «внутрішньої» мови. Це і недостатня уважність до дрібниць, що призводить до неточностей, до помилок у газеті, і помилки занадто великої активності автора (багатослівність тощо), і помилки втомленості автора (повтори та ін.), і власне помилки під час перекладу з «внутрішньої» мови на «зовнішню» тощо. Щоб уникнути подібних помилок, авторові варто постійно контролювати процес творення тексту, свідомо і уважно перечитувати його з урахуванням можливої реакції аудиторії. Хоча деякі помилки цього типу може помітити лише стороння людина, адже очевидне і логічне для автора не обов'язково збігається з уявленнями читача.

3. Логічні помилки. Вони можуть бути ненавмисними (як наслідок помилки автора) і навмисними, від чого вага їх значно зростає. Мають багато підтипів, що пов'язані з порушенням конкретних законів логічного мислення і висловлення.

Розглянуті класифікації типологізують помилки за різними аспектами, хоча і мають низку спільних ланок. Загальна класифікація охоплює і текстові спотворення, здійснені механічно, і відхилення від норм правопису, і неправильності у побудові тексту, що спричиняють нерозуміння між автором і реципієнтом (девіації). Статистика частотності виявлення помилок і їх широке розуміння дають змогу поглиблювати дослідження у цій сфері для створення комп'ютерних програм редагування і виправлення помилок. Також вона дає уявлення про весь спектр помилок, відкриваючи шлях для подальшої деталізації та конкретизації.

Питання до лекції:

1. Чим займається і з чого складається теорія редагування?
2. Схарактеризуйте головні аспекти галузевого літературного редагування.
3. Назвіть і коротко охарактеризуйте етапи публікування повідомлень у ЗМІ.
4. Сформулюйте головні аксіоми теорії редагування.
5. Опишіть методи й методики теорії редагування.
6. Сформулюйте мету та завдання теорії редагування.
7. Поясніть принцип дії моделі редагування.
8. В чому полягає основний парадокс теорії редагування?
9. Що таке норма редагування?
10. Коротко охарактеризуйте різні види редакційних норм.
11. Що таке помилка?
12. Які ви знаєте класифікації помилок?

ЛЕКЦІЯ 2

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ РЕДАГУВАННЯ

Редагування як соціально необхідний процес опрацювання тексту існує в житті суспільства вже близько двох з половиною тисяч років, проте редагування як наука виникло не так давно – менше століття тому, і окремих досліджень, присвячених його розвитку, поки що мало. Отож вважаємо доцільним запропонувати таку періодизацію, яка виділяє періоди, а в їх межах – етапи розвитку редагування.

1. Період існування редагування як виду практичної діяльності (III ст. до н. е. – середина XIX ст.), у тому числі етапи:

- виникнення редагування (III ст. до н. е. – початок н. е.);
- стагнація в редагуванні (початок н. е. – середина XV ст.);
- відродження редагування (кінець XV ст. – середина XIX ст.).

2. Період нагромадження фактів редакційної практики та теорії (друга половина XIX ст. – 30-ті роки XX ст.).

3. Період функціонування редагування як науки (30-ті роки XX ст. – початок XXI ст.), у тому числі етапи:

- становлення редагування як науки 30-ті – 60-ті роки XX ст.);
- класичне редагування 60-ті – 90-ті роки XX ст.);
- комп'ютерне редагування (90-ті роки XX ст. – початок XXI ст.).

Період існування редагування як практичної діяльності

Виникнення редагування

Різну ефективність впливу повідомлень люди відчували здавна, ще в дописемний період. Уже тоді існували прислів'я, приказки та повчання, що встановлювали правила, як слід говорити. Наприклад, в українській мові серед осучаснених відтворень цих прислів'їв, приказок та повчань маємо таке: «Говори не так, щоби тебе могли зрозуміти, а [говори] так, щоби тебе не могли не зрозуміти».

Із появою писемності, коли виникла можливість передавати повідомлення у часі й просторі, проблема редагування стала значно актуальнішою. Тепер автори повинні були самі дбати про те, щоб інші люди могли зрозуміти їх повідомлення за десятки, сотні чи тисячі кілометрів або через десятки, сотні чи тисячі років. Це апріорі вимагало від авторів та їх читачів користуватися одними й тими ж нормами (хоча б найпростіше – однаково позначати літери,

тобто створити й однаково користуватися кодом передачі повідомлень). Тому з появою вже перших писемностей виникло завдання їх нормалізації.

На початку III ст. до н. е. була заснована Александрійська бібліотека, де в різні періоди зберігалося від 0,5 до 0,7 млн. книг. До обов'язків хранителів книгозбірні, якими були найвидатніші граматисти того часу, належало, зокрема, виправлення та коментування зібраних текстів. Враховуючи таку специфіку роботи, граматиків можна вважати першими професійними редакторами.

У II ст. до н. е. в латинській мові з'явився і сам термін «редагування». Його утворили від латинського слова *redigere* (упорядковувати) і похідного дієприкметника від нього – *redactus* (упорядкований). У семантиці цього слова особливу увагу привертає те, що воно асоціювалося з поняттям порядку, який, у свою чергу, базується на понятті норми.

У I ст. до н. е. в Римі покупці вже могли в майстернях, де переписували книги, за певну плату замовити перевірку книг на відповідність оригіналу, а також мовним та іншим нормам. Саме тоді цей процес (приведення копії тексту у відповідність із оригіналом) почали називати коректурою (від латинського *correctura* – виправлення). У латинській мові існувало, відповідно, й слово для позначення особи, яка займалася цією працею, – *corrector* (виправляч). Отже, першими професійними коректорами були саме ці античні виправлячі книг.

В античному Римі вже існували певні соціальні норми редагування. Так, видавцям було дозволено на свій розсуд робити в рукописах виправлення. Крім того, при римських бібліотеках були спеціальні посади «префектів». Префекти встановлювали, які книжки слід вилучати як соціально небезпечні, а які – дозволяти читати відвідувачам бібліотек.

У майбутньому ці норми перетворилися на закони авторського права й політичні норми редагування. Останні з часом навіть виокремилися в інститут цензури.

Певні досягнення в опрацюванні повідомлень були і в країнах Давнього Сходу. Так, у Китаї були обов'язковими спеціальні правила, що регламентували теми повідомлень (наприклад, ці правила встановлювали, про що повинен говорити під час обіду підлеглий зі своїм правителем). В Індії було розроблене спеціальне вчення «ріті», яке регламентувало художні властивості повідомлень. Проте між античною та східною цивілізаціями існувала важлива відмінність: антична встановлювала норми для композиції повідомлень, не торкаючись їх теми, а східна, навпаки, суворо регламентувала теми повідомлень, проте абстрагувалася від їх побудови.

У період античності виникли, як відомо, логіка, риторика та поетика. Незважаючи на відсутність у них фундаментальних експериментальних досліджень, завдяки геніальним інтуїтивним здогадкам учених ці науки піднесли надзвичайно високо.

У майбутньому теорія редагування скористалася цілою низкою їх положень. Зокрема це: питання ефективності повідомлень; теорія готування повідомлень (знаходження матеріалу; його розташування, тобто компоновання; словесне оформлення, тобто його правильність, зрозумілість, доречність, художність); теорія стилів повідомлень (високий, середній та низький); способи опрацювання повідомлень (видалення, вставлення та заміна частини повідомлення); логічні норми редагування повідомлень; поетичні норми прекрасного.

Стагнація в редагуванні

У часи середньовіччя редагування на довгий час поринуло в стан занепаду. Переписувачі книг перемістилися з античних майстерень у монастирські келії. Змінилася і тематика видань – переписуванню і тиражуванню найчастіше підлягала релігійна, іншими словами, строго канонічна література. Тому з одного боку різко скоротилася необхідність редагування текстів, а, з іншого – особливу увагу почали приділяти одній з норм редагування – приведенню тексту копії у відповідність до оригіналу, тобто коректури. Зокрема надзвичайно старанно виконували коректуру релігійних текстів.

В епоху середньовіччя в опрацюванні повідомлень новим було лише те, що в цей час розглядали питання композиції релігійних проповідей і листів. Зокрема для листів навіть давали готові зразки (шаблони).

Відродження редагування

Після винайдення у XV ст. книгодрукування, в епоху Відродження, потреба у видавничих працівниках різко зросла. Спершу їх роль відігравали самі друкарі. Проте з часом у зв'язку зі збільшенням випуску книг коректори виділилися в окрему професію. Вважають, що відродив це забуте з часів античності ремесло італійський видавець XVI ст. А. Мануцій. Поступово професія коректора (редактора) набуває все більшого значення. Так, в університетах Франції для нагляду за підготовкою видань призначали спеціальних інспекторів (фактично – видавничих працівників). Згідно зі спеціальними вимогами вони повинні були відпрацювати у друкарнях не менше чотирьох років учнями, а після цього – ще три роки самостійно; мусили

володіти грецькою та латинською мовами, а також знати норми моралі та правовірності. Добираючи коректорів, почали навіть враховувати психологічні особливості людей різних статей.

В епоху Відродження набуває розвитку не тільки практика видавничої справи. Паралельно вона починає розвивати теорію повідомлень. У Франції, Італії та Німеччині створюють багато підручників із риторики, де є вказівки, наприклад, щодо написання панегіриків чи полемічних послань.

Період нагромадження редакційних фактів

Редакційні факти, що нагромадилися з другої половини ХІХ ст. до 30-х років ХХ ст., можна розділити на дві групи: відкриття (закономірності) різних наук, що стосуються безпосередньо редагування, і факти видавничої практики.

Найсуттєвіше вплинули на теорію редагування відкриття у мовознавстві та психології. Надзвичайно продуктивним було відкриття того, що кожен носій мови надає слову, окрім загальноприйнятого, ще й своє, індивідуальне значення. Очевидно, що надання в повідомленнях індивідуального значення тим чи іншим словам призводить до зниження ступеня його розуміння. Наявність таких індивідуальних значень слів вперше виявив і описав у другій половині ХІХ ст. український лінгвіст О. Потебня (об'єктивне та суб'єктивне значення слова), а пізніше на це ж явище звернув увагу німецький вчений Г. Пауль (узуальне та оказіональне значення слова).

Наступним важливим відкриттям було те, що, як виявилось, механізми творення мови суттєво відрізняються від механізмів її сприймання. На початку ХХ ст. про це писав російський мовознавець О. Пешковський. Психологічне обґрунтування цим механізмам дали всесвітньо відомі психологи Ж. Піаже (Франція) та Л. Виготський (Росія), які відкрили внутрішню мову людини й розпочали її дослідження.

Учені виявили також, що речення у повідомленнях складаються з двох частин: та, в якій є відома реципієнтові інформація (тема), і та, в якій є інформація, не відома реципієнтові (рема). Вчення про такий поділ речення (актуальне членування речення) розробив чеський лінгвіст В. Матезіус.

Поряд з тим, у першій половині ХХ ст. в мовознавстві виникла теорія функцій мови (Чехія), а також була суттєво вдосконалена теорія стилів мовлення, що істотно вплинуло на розвиток теорії редагування.

Ріст наукових досліджень та кількості засобів масової інформації в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. сприяв різкому збільшенню кількості

публікацій (книг, журналів та газет). Так, поряд із науковими відкриттями у видавництвах відбувалося нагромадження емпіричних фактів редагування.

Насамперед виникла потреба у формалізації та стандартизації як повідомлень у цілому, так і окремих їх елементів, наприклад, викликали появу на міжнародному рівні рекомендацій щодо нормалізації бібліографічних описів (англо-американська та прусська системи правил). Крім того, в багатьох країнах було створено норми інженерної графіки, які застосовують звичайно і в наукових повідомленнях. З'явилися також уніфіковані термінологічні системи цілої низки наук.

Паралельно йшло нагромадження соціальних норм редагування. Зокрема в цей час створили теорію монопартійності преси, яка відігравала вирішальну роль у житті тоталітарних країн (більшовицький СРСР, гітлерівська Німеччина, фашистська Італія, тоталітарні Китай, Куба та ін.). У рамках цієї теорії розвинулися вульгарні методи психологічного впливу на реципієнтів (наприклад, геббельсівська теорія пропаганди). Водночас відбулося також виділення аспектів редагування, тобто редагування літературного, політичного, наукового й технічного.

Суттєвий внесок у нагромадження редакційних фактів зробили видатні письменники та вчені усього світу.

Період функціонування редагування як науки

Виникнення теорії редагування

На початку 20–30-х років XX ст. кількість ЗМІ у світі значно зростає. Генерування повідомлень (художня, публіцистична й наукова творчість) перетворилося на окрему галузь суспільного виробництва. Праця редактора і коректора стала широко розповсюдженою професією. Поряд із тим, від середини XIX ст. до кінця 30-х років XX ст. емпіричних редакційних фактів та наукових відкриттів нагромадилося стільки, що об'єктивно виникла потреба в їх класифікації, систематизації, узагальненні, фаховому поясненні, обґрунтуванні та виробленні методик застосування на практиці. Іншими словами, виникла об'єктивна потреба у формуванні теорії редагування. На цьому етапі кардинальним відкриттям стало дослідження і виявлення в 30–40-х роках рівнів складності (читабельності; англ. *readability*) текстів повідомлень, проведене в лабораторіях педагогічних закладів США. Дослідження, зокрема Р. Флеша, Е. Дейла та Дж. Челла, дали змогу визначити рівні складності тексту, оцінити її кількісними показниками, а також виявили її різновиди (синтаксичну та

семантичну). Таким рівням складності у відповідність було поставлено чітко визначені групи реципієнтів, які можуть її ефективно сприймати.

Спершу редагування як науку формували окремі наукові статті. Проте необхідність підготовки редакторів у вищих закладах освіти викликала появу монографій, перші з яких з'явилися в Європі та Америці на початку 50-х років. На основі монографій почали готувати перші навчальні посібники й підручники. Наукова та навчальна література додатково підштовхнула розвиток теорії редагування.

Таким чином, у кінці 50-х років XX ст. велика кількість редакційних фактів, наукових відкриттів та потреби видавничої практики визначили перехід від кількісних змін до якісних. На основі досягнень низки фундаментальних і на перетині суспільних та інформологічних наук виникла нова прикладна наука – едитологія, об'єктом вивчення якої став видавничий процес у ЗМІ. Найбільшою складовою частиною едитології стала теорія редагування.

Класичне редагування

На етапі класичного редагування, забезпечуючи потребу галузі суспільного виробництва (видавничої справи) отримувати фахівців потрібної кваліфікації, розпочалася і ведеться дотепер підготовка у вищих і середніх закладах освіти редакторів та коректорів-професіоналів. Редакторів-професіоналів готували в закладах освіти двох напрямів: на факультетах журналістики університетів (звідси виходили переважно редактори публіцистичної літератури і редактори радіо й телебачення), а також у поліграфічних університетах (тут найчастіше готували редакторів для книжкових видавництв – художніх та науково-технічних).

На цьому етапі в науковій та навчальній літературі було зафіксовано переліки основних тем, які повинна висвітлювати теорія редагування, описано його основні методи, сформовано множину найчастіше вживаних норм.

Класична теорія редагування розвивалася в кількох напрямках: як організаційно-технічна, творча, лінгвістична, політична і нормативна наука. Ці напрями створили різні підходи до редагування: від зведення його до елементарно простих операцій під час виправлення тексту і аж до повного отождолення з творчістю, яку можна ілюструвати на окремих прикладах, але неможливо вивчити.

Від самого початку в розвитку редагування на європейському та американському континентах була певна різниця, що стосувалася акцентування окремих напрямів досліджень: на європейському континенті дбали насамперед

про соціальні та лінгвістичні норми редагування, а на американському – про психолінгвістичні та поліграфічні, а також про видавничу діяльність.

У кінці 90-х років у класичній едитології виникла криза. Відбулося це внаслідок широкого впровадження персональних комп'ютерів у щоденне життя суспільства. Автори почали набирати тексти повідомлень за допомогою комп'ютерів і зберігати їх на комп'ютерних носіях інформації. ЗМІ почали в повному обсязі здійснювати комп'ютеризоване редагування і верстання видань за допомогою ПС.

Криза розвинулася в двох аспектах: теоретичному й практичному. Теоретична криза виражалась у неспроможності класичної едитології пояснити можливість контролю дотримання норм у повідомленнях за допомогою комп'ютерів і в частковому чи повному запереченні автоматизації редагування. Практична криза виражалася в тому, що редактори-класики, навчені традиційної (металевої) технології готування видань, часто не могли оволодіти новою комп'ютерною технологією, а тому несвідомо чинили спротив її впровадженню у виробництво. Такі ситуації, як правило, завжди трапляються в часи кардинальної зміни технологічних схем виробництва, а тому є нормальним явищем.

Комп'ютерне редагування

Хоча етап комп'ютерного редагування почався в 90-х роках ХХ ст., його передвісники з'явилися значно раніше. Ще в кінці 50-х – на початку 60-х років російські вчені вперше висловили думку про те, що редагування можна автоматизувати. Суть такої автоматизації вбачалася в тому, що «не зовсім правильна ... мова буде перекладена на зовсім правильну». Пізніше (в 60-х – 80-х роках) у рамках досліджень у галузі комп'ютерної лінгвістики було розроблено програми, що давали змогу автоматизувати деякі процеси редагування.

Із кінця 80-х років у ЗМІ за допомогою комп'ютерів почали здійснювати автоматичний контроль орфографічної правильності тексту, контроль складності, контроль стилістичних характеристик лексики, частковий контроль синтаксису й пунктуації, автоматичне виправлення (в режимі діалогу) орфографічних помилок.

Можливість виконання на комп'ютері деяких процесів редагування й усвідомлення можливості часткової заміни людини-редактора комп'ютером змусила дослідників переосмислити саму суть процесу редагування. Зокрема, виявилось вкрай важливим детально, крок за кроком, описати хоча б основні

процедури, що їх виконує під час опрацювання тексту редактор, і скласти їх алгоритм (далі такий алгоритм може бути закодований будь-якою мовою програмування, трансльований і виконаний на комп'ютері). Такий алгоритмічний опис роботи редактора – це кібернетична модель його виробничої діяльності. Таким чином, виникла об'єктивна потреба описувати редагування методами точних наук, а отже, воно стало об'єктом математичного моделювання. Сучасна класична едитологія ще мало готова до моделювання редагування методами точних наук. Адже цей період лише розпочався. Гадаємо, що розв'язання задач моделювання лежатиме на перетині багатьох як гуманітарних, так і точних наук. Одну з вирішальних ролей у моделюванні редагування повинна відіграти така складова частина сучасного мовознавства, як комп'ютерна лінгвістика.

Становлення редагування в Україні

У часи середньовіччя в Україні у великих майстернях, де виготовляли рукописні книги, працювали так звані «справники», які звіряли переписані копії з оригіналами книг. Справники виконували одночасно функції і коректора, і редактора, і текстолога. Справником був і першодрукар І. Федоров, який прибув в Україну (до Львова) з Москви. У Росії така праця дорого обійшлася йому, оскільки саме через справництво І. Федоров був змушений покинути Москву (в післямові до львівського «Апостола» 1574 р. він вказував, що в Москві «граматики не розуміють»; річ у тім, що І. Федоров заміняв у канонічних текстах малозрозумілі слова на зрозуміліші, тобто виконував одне з основних завдань редагування – адаптацію тексту).

У XVII ст. у друкарні Києво-Печерської лаври коректорів називали «столпоправителями», а у Львівській братській школі – «дозорцями». До їх обов'язків входило пильнувати, щоби текст, схвалений справниками, друкарі правильно набрали. Як і в країнах Європи, в Україні поряд із практикою видавничої справи в рамках риторики ставили й деякі питання теорії опрацювання повідомлень. Зокрема у XVII – XVIII ст. І. Галятовський підготував трактат «Наука, елбо способ зложення казання», Ф. Прокопович – професор Києво-Могилянської академії – підручник «Риторика». Ще інші підручники риторики написали М. Довгалецький та Г. Сковорода (на жаль, робота останнього до нас не дійшла).

У XIX ст. українські вчені зробили значний внесок у збір закономірностей для майбутньої теорії редагування. Тут маємо на увазі вже згадану теорію значень слова видатного українського мовознавця О. Потебні.

У середині XIX ст. відомим видавцем і редактором був П. Куліш, який досконало знав українську мову. Правда, його редакторська манера відзначалася, як можна сказати тепер, крайнім суб'єктивізмом (він виправляв рукописи на свій смак і розсуд). Значну роль у практиці редагування українських видань кінця XIX – початку XX ст. відіграв І. Франко. Дослідник його редакторської діяльності Л. Маляренко окреслює такі принципи діяльності І. Франка як редактора: ідейна спрямованість, принциповість стосовно суспільної орієнтованості видання, правдивість слова, колегіальність у прийнятті редакційних рішень, планування редакційної діяльності, об'єктивний відбір авторів та матеріалів, повага до індивідуальної творчої манери авторів, тісний зв'язок редактора з авторами і (якщо можливо) узгодження з ними виправлень.

І. Франко як редактор сформулював свої вимоги до видань дитячої та шкільної літератури, наукових та художніх творів, а особливо – перекладів зарубіжної класики українською мовою. Надзвичайно колоритними є спогади про будні редакторської праці І. Франка, які М. Рудницький записав у В. Стефаника.

У час входження України до складу Російської та Австро-Угорської імперій видавнича справа розвивалася мало. Українська мова, зокрема в Росії, була заборонена, а значить, друковану продукцію нею не публікували. У час боротьби за незалежність Української держави в журналі «Книгарь», що виходив у Києві в 1917 – 1920 р., вчені-дослідники ставлять деякі проблеми редагування (композиція видань навчальної та популярної літератури; нормованість мови; дослідження видавничої діяльності відомих представників української культури та ін.

Визначну роль у видавничій справі в період 20–30-х років відіграють видатні вчені М. Грушевський та І. Огієнко. Зокрема, М. Грушевський був одним із фундаторів українського академічного книговидавництва. Як редактор він відзначався винятковою об'єктивністю в редагуванні авторського тексту, а також чітко визначав допустимі межі втручання в нього (так, навіть достеменно знаючи, що в тексті є помилки, він все ж не виправляв їх сам, а просив зробити це автора. На виняткову увагу як редактора заслуговує і спадщина І. Огієнка. Він, як ніхто інший, зробив дуже багато для становлення в Україні єдиних лінгвістичних норм редагування. Крім того, І. Огієнко одним із перших почав формулювати постулати, тобто найбільш узагальнені норми, редагування.

Так само заслуговує на увагу формулювання етичних норм редагування О. Бочковського та С. Сірополка в кінці 30-х років. Вони виділили також

політично залежні (явно й приховано) й незалежні ЗМІ, встановивши в такий спосіб існування політичних норм редагування.

Після ліквідації незалежної держави розвиток редагування в Україні відбувався в складі СРСР. Його центром став Український поліграфічний інститут (тепер – Українська академія друкарства), який після Другої світової війни перевели з Харкова до Львова. Спеціалісти цього інституту створили так звану «львівську школу редагування».

До числа перших монографічних видань цієї школи належать праці Р. Іванченка «Робота редактора над точністю слова і стислістю викладу» (Львів, 1964) та його ж «Літературне редагування» (Харків, 1970). Окрім того, в 60-х роках була випущена книга Д. Григораша «Теорія і практика редагування газети» (Львів, 1966). У 1972 р. викладачі Українського поліграфічного інституту опублікували «Довідник коректора». До цього часу він залишається найповнішим україномовним виданням, що описує норми редагування.

На початку 80-х років починає розвиватися «київська школа редагування». Її особливістю була, зокрема, увага до редагування художньої літератури та публіцистики. Засновником цієї школи став Р. Іванченко.

Дещо осторонь від цих обох шкіл стоять дослідження з автоматизації редакційних процесів З. Партика, а також виконане під керівництвом В. Перебийніс дослідження «Лингвистические проблемы автоматизации редакционно-издательского процесса» (Київ, 1986). Названі видання свідчать, що львівська та київська школи поставили редагування в Україні на рівень світових досягнень едитології.

Питання до лекції:

1. Назвіть головні періоди розвитку редагування.
2. Охарактеризуйте період існування редагування як виду практичної діяльності.
3. Охарактеризуйте період нагромадження фактів редакційної практики та теорії.
4. Охарактеризуйте період функціонування редагування як науки.
5. Опишіть процес становлення редагування в Україні.

ЛЕКЦІЯ 3

НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ

Загальна теорія перекладу розкриває поняття перекладацької норми, на основі якої робиться оцінка якості перекладу. Лінгвістика перекладу включає як теоретичні (дескриптивні), так і нормативні (прескриптивні) розділи. Теоретичні розділи лінгвістики перекладу (тобто лінгвістична теорія перекладу) досліджують переклад як засіб міжмовної комунікації, як явище, що об'єктивно спостерігається, яке можна описувати і пояснювати. У нормативних розділах лінгвістики перекладу на основі теоретичного вивчення перекладу формуються практичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію перекладацького процесу, полегшення і підвищення якості праці перекладача, розробку методів оцінки перекладів і методики навчання майбутніх перекладачів.

Для свідомого і правильного виконання своїх функцій перекладач має чітко уявляти собі мету своєї діяльності і шляхи досягнення цієї мети. Таке розуміння ґрунтується на глибокому знайомстві з основами теорії перекладу, як загальної, так і спеціальних і окремих, стосовно тієї галузі й комбінації мов, з якими має справу перекладач. Воно припускає знання системи відповідностей між цими мовами, прийомів і методів перекладу, уміння вибрати необхідні відповідності й застосувати найбільш ефективний прийом перекладу відповідно до умов конкретного контексту, врахування прагматичних чинників, що впливають на хід і результат перекладацького процесу.

Для забезпечення високої якості перекладу перекладач повинний уміти зіставляти текст перекладу з оригіналом, оцінювати і класифікувати можливі помилки, вносити необхідні корективи. Оцінкою якості перекладу, виявленням і класифікацією помилок займається і велика кількість людей, які аналізують результати перекладацької праці: редактори, критики, замовники, викладачі перекладу тощо. Практичні рекомендації перекладачу й оцінка перекладу взаємозалежні і взаємообумовлені. Якщо перекладач має виконувати якісь вимоги, то оцінка результатів його роботи визначається тим, наскільки повно й успішно він виконав ці вимоги. Як сам перекладач, так і інші люди, що оцінюють якість перекладу, виходять із посилки, що правильний переклад має відповідати певним вимогам. Сукупність вимог, що висуваються до якості перекладу, називається **нормою перекладу**. Якість перекладу визначається ступенем його відповідності перекладацької норми й характером мимовільних чи свідомих відхилень від цієї норми.

Нормативні вимоги формуються у вигляді принципів або правил перекладу. Нормативні положення можуть бути загальними або частковими, охоплювати окремі, часткові випадки або відноситися до певного типу перекладів або до перекладу взагалі. Вони можуть формуватися у вигляді єдиного правила або супроводжуватися вказівками на умови, за яких це правило застосоване, або на більше чи менше число випадків його незастосовності (винятків із правил). У кожному випадку нормативні рекомендації поширюються на певне окреслене коло явищ.

Результати процесу перекладу (якість перекладу) обумовлюються ступенем значеннєвої близькості перекладу до оригіналу, жанрово-стилістичною належністю текстів оригіналу і перекладу, прагматичними чинниками, що впливають на вибір варіанта перекладу. Усі ці аспекти перекладу носять безпосередньо нормативний характер, визначають стратегію перекладача і критерії оцінки його праці. Поняття норми перекладу включає вимогу нормативного використання перекладачем мови перекладу, а також необхідність відповідності результатів перекладацького процесу загальноприйнятих поглядів на цілі й завдання перекладацької діяльності, якими керуються перекладачі в окремий історичний період. Норма перекладу складається в результаті взаємодії п'яти різних видів нормативних вимог: норми еквівалентності перекладу; жанрово-стилістичної норми перекладу; норми перекладацької мови; прагматичної норми перекладу; конвенціональної норми перекладу.

Еквівалентність змісту оригіналу і перекладу виступає як основа їхньої комунікативної рівноцінності, передбачувана наявність якої робить цей текст перекладом. Норма еквівалентності перекладу не є незмінним параметром. Вона означає необхідність якнайбільшої спільності змісту оригіналу і перекладу, але лише в межах, сумісних з іншими нормативними вимогами, що забезпечують адекватність перекладу. У кожному конкретному випадку тип еквівалентності визначається як співвідношенням одиниць вихідної мови і мови перекладу, так і переліком прагматичних чинників, що впливають на акт перекладу. Порушення норми еквівалентності може бути абсолютним, коли переклад визнається нееквівалентним, не передає зміст оригіналу хоча б на найнижчому рівні, чи відносним, якщо встановлено, що інші нормативні вимоги могли бути виконані й на більш високому рівні еквівалентності, ніж той, який був реально досягнутий у перекладі. У першому випадку переклад повинний бути визнаний незадовільним, а в другому – може вважатися цілком прийнятним у тому випадку, якщо максимально можлива значеннєва близькість не обов'язкова для успішної міжмовної комунікації.

Жанрово-стилістичну норму перекладу можна визначити як вимогу відповідності перекладу до домінантної функції і стилістичних особливостей того типу тексту, до якого належить переклад. Вибір такого типу визначається характером оригіналу, а стилістичні вимоги, яким має відповідати переклад – це нормативні правила, що характеризують тексти аналогічного типу в мові перекладу. Жанрово-стилістична норма багато в чому визначає як необхідний рівень еквівалентності, так і домінантну функцію, забезпечення якої складає основне завдання перекладача і головний критерій оцінки якості його роботи. Варто підкреслити, що подібно до того, як норми мови можуть встановлюватися лише з урахуванням її стилістичної і соціолінгвістичної диференціації, так і нормативні вимоги до якості перекладу мають сенс лише стосовно певного типу текстів і певних умов перекладацької діяльності. Було б принципово неправильним користатися однаковими критеріями для оцінки перекладу бульварного роману і високомистецького літературного твору, перекладу оперного лібрето і патентного свідчення. Практично критика перекладів, головним чином, ґрунтується на інтуїтивному уявленні про жанрово-стилістичну норму. Переклад художнього твору оцінюється за його літературною цінністю, технічний переклад – за термінологічною правильністю, що забезпечує розуміння суті справи і можливість використання тексту перекладу в технічній практиці, переклад реклами – за її дієвістю і т. ін.

Текст перекладу – це мовний твір мовою перекладу, і для нього обов'язкові правила норми й узусу цієї мови. Однак ці правила неоднакові для усіх випадків функціонування мови. Вони варіюються як у різних функціональних стилях, так і в залежності від різновиду загальнолітературної мови. Серед останніх звичайно розрізняють розмовну мову (неформального спілкування) і мову художньої літератури. У лінгвістичній літературі висловлювалася думка, що особливий різновид мови складає і мова науки. Вторинність перекладних текстів, їхня орієнтованість на іншомовний оригінал виділяє такі тексти серед інших мовних творів тією ж мовою. Сукупність перекладних текстів будь-якої мови складає особливий різновид цієї мови, що перетинає його функціональні стилі й інші різновиди. Орієнтованість на оригінал неминуче модифікує характер використання мовних засобів, приводить до «розхитування» (іншими словами, до розвитку) мовної норми й особливо узусу. Контакт двох мов у процесі перекладу неминуче веде до більш широкого використання аналогічних форм, до відносного уподібнення мовних засобів. Багато слів, словосполучень, способів опису ситуації виявляються спочатку характерними для мови перекладів, і лише потім частково проникають і в мову оригінальних творів або стають в ньому настільки ж узуальними. Таким чином, *норму перекладацької*

мови можна визначити як вимогу дотримувати правил і норм узусу вихідної мови з урахуванням узуальних особливостей перекладних текстів цією мовою. Ці особливості реалізуються перекладачами інтуїтивно в їхній практичній діяльності.

Прагматичну норму перекладу можна визначити як вимогу забезпечення прагматичної цінності перекладу. Вона не є нормою у повному сенсі цього слова, тому що прагматичне надзавдання перекладацького акту може бути індивідуальним і не властивим перекладу взагалі. Однак модифікація результатів процесу перекладу в прагматичних цілях – досить розповсюджене явище, без урахування якого неможлива нормативна оцінка перекладів. Прагнення виконати конкретне прагматичне завдання – це свого роду суперфункція, що підкоряє всі інші аспекти перекладацької норми. Вирішуючи його, перекладач може відмовитися від максимально можливої еквівалентності, перекласти оригінал лише частково, змінити при перекладі жанрову належність тексту, відтворити якісь формальні особливості перекладу, порушуючи норму або узус мови перекладу тощо. Прагматичні умови перекладацького акту можуть вимагати повної або часткової відмови від дотримання норм перекладу, можуть замінити фактично переклад переказом, рефератом чи будь-яким іншим видом передачі змісту оригіналу, що не претендує на його всебічну репрезентацію.

Варто враховувати, що в мовному колективі на певному історичному етапі можуть існувати суворо визначені погляди на цілі і завдання перекладу і шляхи досягнення цих цілей. В окремі періоди історії перекладу по чергово панували вимоги буквального відтворення оригіналу, «поліпшення» оригіналу при перекладі, «вільного» (стосовно оригіналу) перекладу тексту, що визнавався принципово неперекладним тощо.

В наш час конвенціональну норму перекладу можна визначити як вимогу максимальної близькості перекладу до оригіналу, його здатність повноцінно замінити оригінал як у цілому, так і в деталях, виконуючи завдання, заради яких переклад здійснюється. Практично ця вимога реалізується шляхом виконання всіх чи деяких із зазначених аспектів перекладацької норми.

У практичному плані між різними аспектами норми перекладу існує певна ієрархія. Перекладач і ті, хто користується перекладом, насамперед звертають увагу на прагматичну цінність перекладу, на успішність рішення прагматичної надзавдання, якщо подібне завдання було поставлене. Існування прагматичного надзавдання – явище не настільки поширене, і в багатьох випадках вимоги прагматичної норми задовольняються шляхом забезпечення досить високого рівня еквівалентності перекладу.

Що стосується норми перекладацької мови, то оцінка виконання її вимог багато в чому визначається жанрово-стилістичною належністю тексту перекладу і передбачається, що перекладач у досконалості володіє тим типом мови, що характерна для сфери його діяльності.

У багатьох професійних перекладачів, що спеціалізуються на перекладах матеріалів якогось типу, жанрово-стилістична норма також виявляється заданою для більшості виконуваних перекладів і не вимагає щораз заново аналізувати стилістичні особливості оригіналу.

Конвенціональна норма перекладу залишається незмінною протягом тривалого періоду часу і визначає загальний підхід перекладача до своєї роботи, ступінь його прагнення до досягнення максимальної еквівалентності.

І нарешті, норма еквівалентності являє собою кінцеву нормативну вимогу, що має виконуватися за умови дотримання всіх інших аспектів перекладацької норми. Безсумнівно, повнота передачі змісту оригіналу в перекладі є найважливішою характеристикою міжмовної комунікації, норма еквівалентності – це власне перекладацька нормативна вимога до перекладу. Вона цілком визначається лінгвістичними факторами, і ступінь її дотримання може бути встановлений з максимальною об'єктивністю. Еквівалентність перекладу оригіналу є й найбільш об'єктивним критерієм для характеристики результатів діяльності перекладача. Як наслідок, саме цей критерій широко використовується і при редагуванні професійних перекладів, і в процесі навчання майбутніх перекладачів.

Таким чином, дотримання всіх нормативних правил, крім норми еквівалентності, носить більш загальний характер і є чимось природнім, а ступінь вірності оригіналу виявляється тією змінною величиною, що найбільшою мірою визначає рівень професійної кваліфікації перекладача й оцінку якості кожного окремого перекладу.

Питання до лекції

1. Чим займається дескриптивне та прескриптивне перекладознавство?
2. Дайте визначення перекладацької норми.
3. Охарактеризуйте відомі вам види перекладацьких норм.

ЛЕКЦІЯ 4
ОДИНИЦЯ ПЕРЕКЛАДУ.
ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ ЯКОСТІ ПЕРЕКЛАДУ.
МОВНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ЯК ПРОБЛЕМА
РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ

Безпосередньо пов'язане з оцінкою якості перекладу визначення *одиниці перекладу* як мінімальної мовної одиниці тексту оригіналу, що перекладається як єдине ціле, у тому сенсі, що їй може бути підшукана відповідність у тексті перекладу, але не можна знайти в перекладі одиниць мови перекладу, що відтворюють значення складових частин даної одиниці, якщо такі в ній існують. Інакше кажучи, такі одиниці мають у мові перекладу відповідності, але їхні частини, взяті по окремо, непереказні, тобто в тексті перекладу їм окремих відповідностей встановити не можна, навіть якщо у вихідній мові ці частини мають своє власне відносно самостійне значення. Виділення таких одиниць безпосередньо пов'язане з якістю перекладу та редагуванням перекладів, оскільки спроба перекладача перекласти окремі елементи, що входять до більш великого цілого з єдиним значенням, порушує еквівалентність перекладу. Оскільки, як відомо, перекладацькі відповідності можна знайти стосовно одиниць будь-якого рівня мовної системи, одиниці перекладу цього типу також можуть класифікуватися за їхньою належністю до певного рівня мови. Вибір перекладацьких відповідностей має здійснюватися на рівні тих одиниць вихідної мови, що становлять окремі одиниці перекладу і повинні перекладатися як єдине ціле. При порушенні цієї вимоги переклад виявляється нееквівалентним.

Звідси випливає, що еквівалентним перекладом є переклад, здійснений на рівні одиниць перекладу оригіналу в зазначеному змісті, тобто такий переклад, в якому за допомогою відповідностей передані саме ті й тільки ті одиниці вихідної мови різних рівнів, чиї значення повинні відтворюватися в перекладі як єдине ціле. Це припускає уміння перекладача виділяти в тексті перекладу одиниці вихідної мови, що виступають як одиниці перекладу. За такого підходу буквальним перекладом буде переклад, здійснений на більш низькому рівні мовної ієрархії, ніж той, до якого належить певна одиниця перекладу в оригіналі.

Якщо англійське словосполучення *is a member* у реченні *The terrestrial globe is a member of the solar system* перекласти як *є членом*, то такий переклад буде буквальним, тому що для правильної передачі значення цього словосполучення при дотриманні лексичних норм української мови потрібно як одиницю перекладу обрати не слово, а словосполучення, тобто знайти

відповідність на більш високому рівні – *входити до*. У той же час інша частина цього речення може бути перекладена на рівні слова: *Земна куля входить до сонячної системи*. Точно так само, якщо англійське речення *Keep off the grass!* перекласти як *Тримайтеся геть від трави*, то переклад буде буквальним, тому що він виконаний на рівні слів, у той час як для правильної передачі змісту при дотриманні норм української мови тут необхідний переклад на рівні речення: *По газонах не ходити*.

Як указувалося, при буквальному перекладі або спотворюється інформація, що міститься в оригіналі, або порушуються норми мови перекладу, або має місце і те й інше. Буквальний переклад за визначенням нееквівалентний, окремі елементи буквализму в еквівалентних у цілому перекладах зустрічаються на практиці досить часто, але повинні розглядатися як перекладацькі помилки.

Одиниця перекладу може визначатися як мінімальна одиниця тексту, що виступає в процесі перекладу як самостійний об'єкт. Якщо перекладний текст являє собою більш-менш довгий ряд повідомлень, його переклад не може бути здійснений у виді єдиного акту. Перекладач поділяє текст оригіналу на які-небудь відрізки і приступає до перекладу чергового тільки після завершення попереднього. Величина такого відрізка буде неоднаковою для різних мов і видів перекладу, однак у більшості випадків він буде приблизно дорівнювати одному реченню.

Важливе місце в описі процесу перекладу займає проблема оцінки перекладу і вироблення критеріїв оцінювання. Оцінюється результат процесу перекладу, однак така оцінка служить показником кваліфікованості перекладача. Оцінюватися можуть різні аспекти перекладацької діяльності, а саме:

1. Ступінь еквівалентності перекладу оригіналу. Тут необхідно оцінювати потенційну еквівалентність, що можлива між одиницями вихідної мови та мови перекладу, та реально встановлювану еквівалентність на різних рівнях. Зіставляючи потенційну і реальну еквівалентність можна визначити, яка частина інформації втрачена. Однак подібне зіставлення не дає реальної уяви про кваліфікацію перекладача, оскільки він навмисне міг іти, по-перше, на зниження еквівалентності на одних рівнях для досягнення її на інших, а по-друге, міг жертвувати еквівалентністю для досягнення більшої адекватності. Теоретично можливе виведення т. зв. «одиниць неточності» чи «одиниць невідповідності», тобто певного роду показників, за допомогою яких можна було б обчислювати втрати інформації при перекладі для кожної пари мов, проте на практиці ця проблема досі залишається невирішеною.

2. Ступінь складності задач, розв'язуваних перекладачем. Цей метод оцінки виходить із припущення, що основні труднощі для перекладача в процесі

перекладу пов'язані з неможливістю простої підстановки звичайних відповідностей на рівні знаків і, як наслідок, з необхідністю робити структурні зміни на різних рівнях. Кількість і ступінь таких змін є показниками перекладацької творчості й ступеня складності розв'язуваних перекладачем завдань. Теоретично, проведені перекладачем перетворення можна розбити на групи по ступені складності. Зрозуміло, загальне число і принципи виділення таких груп будуть різні, однак все ж таки така процедура дає можливість об'єктивно зіставляти кілька перекладів того самого оригіналу і дає критерії для оцінки уміння даного перекладача переборювати перекладацькі труднощі різного ступеня складності.

3. Визначення цінності перекладу. Це найбільш складний критерій оцінки. Цінність перекладу визначається в залежності від того, наскільки повно він реалізує ті задачі, для яких створювався. Насамперед оцінка результатів перекладу з цього погляду зв'язана з впливом, що робить переклад на рецепторів. Визначення цього впливу являє собою дуже складну проблему, тому що воно залежить від цілого ряду факторів, і в розпорядженні дослідника немає достатньо об'єктивних способів його виміру. Еквівалентне відтворення оригіналу ще не забезпечує саме по собі рівності впливу оригіналу і перекладу на відповідних рецепторів, оскільки та сама інформація може по-різному сприйматися представниками різних мовних колективів. Крім того, різні групи рецепторів (вікові, соціальні, професійні) у межах одного мовного колективу по-різному можуть сприймати той самий текст. При порівняльному аналізі текстів оригіналу і перекладу можна тільки приблизно оцінювати вплив кожного з них, виходячи з того, що перекладач повинний був орієнтуватися на таку ж групу рецепторів, що й автор.

Як видно з вищевикладеного, опис процесу перекладу ставить перед дослідником цілий ряд складних задач. У цій області перекладознавства багато проблем не тільки не вирішені, але і належним образом не сформульовані.

У мовознавстві проблема інтерференції звичайно розглядається в межах мовних контактів. Під інтерференцією розуміють порушення білінгвом (людиною, яка володіє двома мовами) норм та правил співвідношення двох мов, що контактують. Термін інтерференція – латинського походження, він утворений внаслідок поєднання двох слів: «inter» (поміж) та «ferentis» (той, хто переносить).

Необхідними умовами для появи інтерференції є двомовність або багатомовність та мовний контакт. Інтерференція проявляється у людини, яка виконує переклад з однієї мови на іншу, коли вона намагається компенсувати якісь елементи, явища та функції однієї мови елементами, явищами та функціями іншої, що може призвести до буквализму, викривлення змісту та

різноманітних відхилень від оригіналу, але може також допомогти при перекладі.

До 50-х років інтерференція трактувалася виключно як негативний вплив засвоєних раніше навичок на здобуття нових в умовах двомовності. Багато дослідників і досі поділяють цю точку зору. При перекладі інтерференція призводить до зниження якості перекладу, до буквалізму та в цілому до недостатнього рівня еквівалентності передачі оригінального тексту. Однак наразі інтерференція розглядається не тільки як негативний, але й як позитивний вплив, що може спостерігатися у сфері вмінь, навичок, знань та навіть пам'яті. Починаючи з 80-х років минулого сторіччя, перекладознавці запропонували розрізняти буквалізми та перекладацькі помилки, що виникають внаслідок інтерференції між двома мовами, від цілком закономірних та навмисних перекладацьких інновацій, покликаних найточніше продемонструвати семантику й структурні особливості оригінального тексту. Уведення таких інновацій у переклад сприяє адекватнішій передачі змісту оригіналу мовою перекладу. Такий – позитивний – прояв інтерференції отримав назву перекладацької трансференції.

Навмисне застосування трансференції у перекладі може бути зумовлене метою самого перекладу, а також стилістичною самобутністю й особливими функціями оригінального тексту, що перекладається. Як приклад можна навести переклад не лише художніх, а й деяких дипломатичних, правових, комерційних документів, що передбачає особливу увагу до збереження мовної структури вихідного тексту.

Таким чином, редактор перекладів має враховувати низку чинників, що зумовлюють прояви трансференції, такі, як:

- мета перекладу, його особлива специфіка;
- особлива комунікативна мета перекладу;
- існування конкретної групи рецепторів, задля якої здійснюється переклад.

Перейдемо до аналізу різних типів мовної інтерференції та особливостей їхнього прояву в перекладі.

Зазвичай лінгвістичну інтерференцію розглядають на п'яти рівнях: фонетичному, морфологічному, синтаксичному, лексичному, семантичному.

Варто розрізняти фонетичну та фонологічну інтерференцію. Фонетична інтерференція передбачає перенесення до іншої мови артикуляцій, властивих рідній мові. Наприклад, носій української мови, користуючись англійською може замінювати альвеолярні [t], [d], [l], [n] на відповідні зубні, так як це властиво його рідній мові. Фонетична інтерференція стосується лише артикуляції звуків і не торкається смислової сторони мови. При фонологічній

інтерференції відбувається недостатнє розрізнення фонем іншої мови. Наприклад, коли українці недиференційовано вживають звуки [s] та [θ], що призводить до плутанини між *sink* та *think*, *sick* та *thick* тощо. Інтерференція має місце через те, що в українській мові різниця між подібними звуками не є фонологічно суттєвою. Аби уникнути фонетичної та фонологічної інтерференції, необхідно не тільки оволодіти незвичними артикуляціями, а й навчитися помічати та розрізняти ті ознаки, які ми не звикли виділяти у рідній мові, де вони є нерелевантними. Хоча фонологічна інтерференція і вважається більш серйозним недоліком, ніж фонетична, для письмового перекладу і його редагування обидва цих різновиди не мають значення. Перейдемо до лексичної інтерференції.

Словник кожної мови перебуває у рухомому стані, коли одні слова виходять із вжитку, а інші навпаки, набувають розповсюдження. Частково попит на оновлення словника може задовольнятися неологізмами внутрішньомовного походження. Але особливо багатий та свіжий матеріал може бути отриманий з інших мов. Через легкість розповсюдження лексичних одиниць (порівняно з фонологічними та граматичними правилами) для запозичення слів достатньо мінімального контакту між мовами. За умов масової двомовності (яка спостерігається, наприклад, у сучасній Україні) вплив однієї мови на іншу може сягати величезних розмірів. За певних соціокультурних умов у двомовних носіїв відбувається щось на кшталт злиття словникових запасів двох мов у єдиний фонд. Розглянемо механізм лексичної інтерференції. Уявимо собі двомовного носія мов S та C, який ототожнює слово S1 з мови S зі словом C1 з мови C, потім слово S2 зі словом C2 тощо. Коли ж для слова Se він не знаходить відповідного еквівалента, то починає вживати це слово, користуючись обома мовами. Таким чином, головною умовою для лексичної інтерференції є відчуття лексичного «дефіциту» (lexical gap).

Інтерференція проявляється й на словотвірному рівні, коли об'єктом запозичення є не само слово, а спосіб (модель) його утворення, як це було, наприклад з англійським «*skyscraper*». Інтерференція в цьому випадку буде відчутнішою, якщо спосіб (модель) словотворення є невластивими (нетиповими) для даної мови.

Перекладач є білінгвом за визначенням, він також є місцем контакту двох (або більше) мов, якими він по черзі користується. Отже, безумовним є факт, що вплив мови, з якої він перекладає, на мову, якою він перекладає, може проявлятися через помилки або неточності перекладу або через «лінгвістичну поведінку» (ідіостиль) перекладача: його прихильність до іншомовних неологізмів, запозичень, калькувань, цитат іноземними мовами, збереженню в перекладеному тексті неперекладених слів та висловів.

Однією з найважливіших проблем лексичної інтерференції, про яку зазвичай згадують в контексті перекладу, є проблема хибних друзів перекладача.

У практиці перекладацької та лексикографічної роботи, а також викладання іноземних мов, особливі труднощі становлять міжмовні відносні синоніми схожого вигляду, так само, як і міжмовні омоніми та пароніми. Усі ці семантично неоднорідні випадки об'єднує та практична обставина, що слова, які асоціюються та ототожнюються (внаслідок схожості у плані вираження) у двох мовах, у плані змісту або вжитку не повністю відповідають один одному. Із першого погляду може здатися, що хибні друзі перекладача здатні уводити в оману лише тих, хто тільки починає вивчення іноземної мови і погано нею володіє. В дійсності, як відмічають дослідники, все відбувається навпаки: головна маса цих одиниць (за винятком небагатьох найбільш очевидних випадків, які переважно відносяться до омонімії) є небезпечною саме для осіб, які впевнено користуються мовою на задовільному рівні. Так виникають численні семантичні кальки та випадки порушення лексичної сполучуваності або стилістичної узгоджуваності не тільки при користуванні іноземною мовою, а й при перекладах рідною мовою і навіть в оригінальному слововживанні в рідній мові.

Не можна вважати, що будь-які помилки такого роду свідчать про недостатній рівень володіння іншою мовою або про недбалість мовця. Як визнає сучасна теоретична лінгвістика, володіння другою мовою у більшості випадків не буває бездоганним. Звідси витікає, що переважна більшість людей, які володіють різними мовами здатні, хоча і різною мірою, робити помилки як у слововжитку, так і в перекладі.

Із точки зору теорії мовних контактів помилки під впливом хибних друзів перекладача є окремим випадком інтерференції, тобто відхилення від структури або норм даної мови під впливом зразків іншої мови, які спочатку мають тимчасовий характер, але потенційно можуть призвести до перебудови структурно більш організованих галузей даної мови. Йдеться, зокрема, й про граматичну перебудову, що й дає нам можливість перейти до розгляду третього типу інтерференції – граматичної.

У граматиці інтерференція так само має масштабний характер. Важко буває засвоїти граматичні явища іншої мови, які відсутні у рідній. Для україномовних людей серйозною проблемою стають артиклі, присутні в більшості західноєвропейських мов, а для носіїв цих останніх – категорія виду. Там, де є вибір, перевага, як правило, надається тому, що більше схоже на рідну мову. Наприклад, носій української або російської мови, вивчаючи англійську мову, легко засвоїть конструкцію «*I see that he is coming*» (Я бачу, що він іде),

адже тут кожному англійському слову відповідає українське, до того ж слова розташовані в одному порядку. Але англійською те ж саме значення може бути виражене іншою конструкцією: *«I see him coming»* (перекласти дослівно неможливо через відсутність відповідного дієприкметника в українській мові). Така конструкція засвоюватиметься важче через відсутність паралелей.

Хоча граматична інтерференція є звичайною, вона рідко призводить до змін на системному рівні. Морфологію рідної мови людина зазвичай засвоює у ранньому дитинстві, доросла людина використовує їх автоматично. А автоматизм навички подолати надзвичайно важко. Морфологія взагалі непроникна для контактних змін. Зміни в ній відбуваються лише тоді, коли мова до початку контактів вже мала відповідні можливості. Наприклад, деякі африканські мови одвічно мали способи позначення множинності, які, проте, використовувалися нерегулярно і залежно від контексту. Під впливом європейських мов, в яких є категорія числа, відбулася перебудова системи, і показники множинності стали регулярно позначати множину.

Дещо легше відбуваються контактні (інтерференційні) зміни в царині синтаксису. Синтаксичні конструкції чисельні та складні, у повному складі вони засвоюються людиною значно пізніше за морфологію. Ще порівняно недавно Корній Чуковський висміював вживання в літературній російській мові конструкцій на кшталт *«Она с её тонким носом, со своей смуглой кожей, с грустным выражением лица»*, вважаючи їх буквальним відтворенням конструкцій західних мов, а вже сьогодні вони можуть вважатися цілком своїми. Таким чином, робимо висновок, що на синтаксичному рівні прояви інтерференції стають наочними при дослівному відтворенні оригінальних конструкцій, не притаманних мові перекладу. Досвідчений перекладач, як правило, позбувається такого недоліку, але в окремих випадках може не помічати «штучності» та «іншомовності» вживаних ним конструкцій. На допомогу в таких випадках має прийти професійний редактор.

Питання до лекції:

1. Що таке одиниця перекладу?
2. Яке відношення має проблема одиниці перекладу до редагування перекладів?
3. Охарактеризуйте критерії оцінювання якості перекладу.
4. Сформулюйте визначення та причини виникнення інтерференції
5. В чому різниця між трансференцією, інтерференцією та запозиченням?
6. Охарактеризуйте фонетичну та фонологічну інтерференцію.
7. Охарактеризуйте лексичну інтерференцію.
8. Охарактеризуйте морфологічну та синтаксичну інтерференцію.

ЛЕКЦІЯ 5

ОСОБЛИВОСТІ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ

Існує думка, що редагування перекладів відноситься не до професії перекладача, а до професії редактора. Далеко не кожний перекладач може успішно виступати в ролі редактора чужих перекладів. Редакторські навички необхідно опановувати, набуваючи відповідного досвіду. Із професією перекладача професію редактора об'єднує й те, що вона передбачає професійну роботу з текстами та високопрофесійний рівень мовної компетенції (як іноземної, так і рідної мов).

Редагування чужих перекладів ускладнюється тим, що редактор не завжди має уявлення про рівень кваліфікації перекладача, отже не знає, на які саме аспекти перекладу варто звернути додаткову увагу. Гіпотетично ми можемо припустити, що всі перекладачі однаково високого професійного рівня перекладуть більш-менш однаково текст середнього рівня складності. Відмінності будуть, скоріш за все, визначатися лише певними лексичними преференціями та стилістичними нюансами. Тому, редагуючи переклад рівного тобі за фахом перекладача, ти неначе редагуєш переклад, автором якого міг би бути сам. У цьому випадку редагування фактично полягає у вичитуванні тексту з метою «відлову» випадкових пропусків та помилок. Можливо, твій колега «полінувався» уточнити в словнику значення якогось терміна або не встиг перевірити правопис слова. А складніші перекладацькі завдання, з якими не впорався той інший перекладач, тобі так само будуть не під силу, якщо в тебе приблизно такий, як і в нього, рівень компетенції.

Суттєво поліпшити текст перекладу здатен лише редактор, який володіє тими навичками та знаннями, яких бракує перекладачу даного тексту. Це може бути стилістичний редактор (для творів художньої літератури та публіцистики) або фахівець у конкретній галузі (для фахового перекладу). Таким редактором також може стати перекладач, який більш вільно і впевнено почувається в мові перекладу і здатен досконало відредагувати переклад менш досвідченого колеги.

У наш час редагування як допоміжний вид перекладацької діяльності використовується лише в особливих випадках, оскільки цей вид діяльності вимагає багато часу та інтелектуальних зусиль. Тому вважається, що редагувати має сенс лише відносно хороший переклад. Редагування слабкого або відверто поганого перекладу неминуче перетворюється на майже повне переписування тексту редактором. Як наслідок, результат не завжди виходить ідеальним: одне речення написано одним стилем, наступне – вже іншим. Одні й

ті самі терміни так само можуть виявитися перекладеними по-різному. Тоді такий переклад необхідно знову віддавати – вже іншому редакторові, який, у свою чергу, знайде похибки в роботі першого. У Радянському Союзі існував досить довгий технологічний ланцюг підготовки тексту до видання.

Перш, ніж розпочинати процес редагування, необхідно обов'язково з'ясувати, якими є цілі редагування. Вони можуть бути такими:

- виявити та виправити смислові помилки, викривлення та неточності;
- покращити стиль;
- привести зовнішній вигляд у відповідність до норми, відформувувати;
- забезпечити одноманітність.

У реальній практиці, особливо при роботі через посередника та відсутності прямого контакту із замовником, трапляються ситуації, коли перекладач не отримує чітких указівок стосовно того, що саме необхідно відредагувати. У цьому випадку можуть виникнути непорозуміння. Наприклад, редактор-перекладач, який є передусім філологом, може виконати філологічне редагування тексту. Він може і має, завдяки своїй мовній кваліфікації, вивірити редагований текст перекладу з позицій його лінгвістичної відповідності тексту оригіналу. Водночас йому важко до кінця оцінити, наскільки правильним є те або інше формулювання договору, укладеного, наприклад, юристом.

Правка як окремий випадок редагування тексту перекладу. Унесення правки у свій або чужий переклад – достатньо складний та кропіткий процес, який не тільки сповільнює, а й значно здорожує процес комерційного редагування перекладів. Залежно від того, яким саме чином змінюється текст у ході редагування, виділяють такі види правки: правка-вчитка, правка-скорочення, правка-обробка, правка-переробка.

За умов правки-вчитки завдання редактора полягає в тому, аби звірити текст із авторським варіантом перекладу та виправити технічні огріхи. Цей вид правки застосовується при редагуванні 1) офіційних матеріалів різних рівнів; 2) творів художньої літератури; 3) перевиданнях; 4) виданнях історичних документів.

При підготовці документальних або дефінітивних текстів передусім варто звернути увагу на точну відповідність тексту, що перевидається, до авторського примірника або тексту попереднього видання. В останньому випадку виправлятися мають лише друкарські помилки – як відмічені в попередньому виданні, так і щойно знайдені. Орфографічні помилки та описки, які не мають смислового навантаження, виправляються в тексті без узгодження з перекладачем. Виправлення помилок та описок, що спотворюють смисл, редакторові необхідно узгодити з перекладачем. Недописані слова дописують,

скорочення розшифровують, при цьому дописані або розшифровані частини слів беруться у квадратні дужки (дивись список символів редакційної правки). При правці-вчитці необхідно особливу увагу приділити точнішому транскрибуванню власних імен та географічних назв. Треба також звірити рубрики тексту зі змістом, перевірити нумерацію розділів та підрозділів, параграфів, точність посилань, номери таблиць, графіків та формул. Редакторська правка-вчитка не має підміняти коректорську вчитку, яка передбачає перевірку зображення усіх літер та знаків рукопису, уніфікацію посилань та забезпечення наявних в тексті заголовків змісту.

За умов правки-скорочення головним завданням редактора є скорочення тексту без шкоди для змісту, яке може бути спричинене: 1) авторськими завданнями видання (на яку аудиторію розрахований текст). Наприклад, видавництва для дітей та тих, хто вивчає іноземну мову, випускають адаптовані твори світової класики, скорочення в яких необхідні для того, аби цільовий читач зміг опанувати твір. Крім того, правка-скорочення може бути застосована при виданні збірок-хрестоматій, до яких входять не цілі твори, а лише ті їхні частини, що видаються найнеобхіднішими для цього видання; 2) такими недоліками тексту, як розтягненість, повторюваність тощо. У таких випадках скорочення є необхідною умовою поліпшення якості тексту перекладу.

Найчастіше в редакторській практиці застосовується правка-обробка, в ході якої редактор замінює невдалі слова й звороти, досягає точності формулювань, логічності в побудові тексту, відповідності перекладу жанру й стилю цільової мови. При цьому редактор має уникати надмірного втручання в ідіостилю як автора твору, так і перекладача.

Правка-переробка застосовується у тих випадках, коли редактор працює з рукописами перекладачів, які погано володіють літературною мовою. Це найскладніший вид правки, застосування якого є найменш бажаним.

За сучасних умов на ринку України та інших країн працюють як перекладачі-фрілансери, так і потужні перекладацькі команди. Робота компаній, які надають професійні послуги з перекладу текстів різних типів та жанрів, зазвичай оптимізована таким чином, аби забезпечити клієнтам найвищу якість наданих послуг, використавши при цьому оптимальну кількість зусиль та ресурсів. Важливою ланкою такої оптимізації є професійна діяльність редакторів.

Робота в перекладацьких бюро найчастіше побудована за наступною схемою: замовник – менеджер проекту – перекладач – редактор-коректор – менеджер проекту – замовник. Таким чином забезпечується потрібний

контроль якості з боку менеджера проекту, перекладача та редактора-коректора.

Проаналізуємо дію схеми детальніше. Менеджер проекту отримує від замовника заказ. Він може відповісти на будь-яке запитання стосовно послуг, що надаються, ціни, термінів виконання тощо. Менеджер уточнить усі вимоги та побажання до перекладу, верстки та форматування тексту. Менеджер проекту виступає єдинною ланкою між клієнтом та перекладачем, до його обов'язків входить здійснення контролю за перебігом та термінами виконання перекладу.

Перекладач на початковому етапі роботи укладає проектний глосарій, а потім його використовує при безпосередньому виконанні перекладу. Специфіка сучасного етапу вимагає професіоналізму перекладачів, які, як правило, мають спеціалізовану філологічну, а іноді – другу технічну освіту. Саме це дозволяє їм спеціалізуватися у конкретній галузі перекладу, забезпечуючи максимальну точність і якість перекладу, не втрачаючи при цьому гнучкості, потенційної здатності працювати на інших ділянках.

Головна функція редактора-коректора (в багатьох випадках одна людина поєднує ці дві професії) полягає у тому, що він вичитує вже перекладений текст, виконуючи стилістичну правку та звірку глосарію, а також перевіряє текст на наявність орфографічних та пунктуаційних помилок. Якщо текст перекладу має технічний (або інший спеціалізований) характер, перш ніж він надійде до редактора-коректора його оброблюють технічні редактори, що гарантує адекватність використання термінології.

Після проходження усіх цих етапів – переклад, редагування, коректура, форматування – менеджер проектів повертає виконане замовлення клієнтові.

Питання до лекції:

1. Охарактеризуйте особливості редагування перекладеного тексту.
2. Охарактеризуйте різні види правки перекладеного тексту.
3. Опишіть схему роботи перекладацького бюро, окремо висвітливши редакційний етап.

ЧАСТИНА 2

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РЕДАГУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ПЕРЕКЛАДІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

ЛЕКСИЧНИЙ РІВЕНЬ РЕДАГУВАННЯ

Редагування перекладу, тобто вдосконалення вже існуючого варіанту, буває двох видів. По-перше, це авторське редагування, коли редактором свого тексту виступає сам перекладач. Така робота не відрізняється нічим істотним від пошуків нових варіантів у процесі перекладу. По-друге, це редагування готового перекладу, яке здійснює інша людина. У цьому випадку в перекладі можуть з'явитися риси, чужі перекладачеві, привнесені в нього ззовні редактором. Редакторська праця потребує великого вміння, досвіду й такту. Захищаючи інтереси іншомовного автора і читача-співвітчизника від тих чи інших недоладностей або погрішностей перекладу, виправляючи переклад, редактор разом із тим має виявляти виняткову чутливість до творчого почерку перекладача. Зрозуміло, що редагувати є сенс тільки добротні в своїй основі переклади. Повноцінне редагування можливе тільки для текстів рідною мовою.

Отримавши перекладений текст і оригінал від перекладача, редактор починає редагування. Редактор повинен знати тематику тексту, мати словники та необхідну довідкову літературу. Редагування полягає в порівнянні тексту оригіналу і тексту перекладу. Редактор несе відповідальність за якість перекладу, за зміст і стилістичну відповідність тексту перекладу тексту оригіналу. Редагування відбувається відповідно до вимог та інструкцій, що діють у даній організації.

Можна виділити такі аспекти редагування:

1. Смісловий. Взагалі відповідальність за смисловий аспект перекладу несе перекладач, але редактор повинен мати певні знання у тій галузі, до якої належить текст, який він редагує. Необхідно також враховувати можливість появи смислових помилок внаслідок інших видів редагування, наприклад, жанрово-стилістичного або термінологічного.

2. Жанрово-стилістичний. Редактор має знати стилістичні вимоги до різних жанрів та враховувати, що можуть існувати різні жанрові і стилістичні норми тексту у мові оригіналу і мові перекладу. Якщо такі розбіжності існують, текст перекладу має бути адаптований. Наприклад, в англійській мові в науковому стилі частіше вживаються розмовні елементи на лексичному та фразеологічному рівні. У громадсько-політичних текстах (новини) тексти є також менш формалізованими (менше штампів, кліше, «канцеляризмів»).

3. Лексичний. Якщо мова йде не про художній переклад, редагування на цьому рівні стосується переважно вживання термінів, образної і необразної

термінології, кліше, розмовних лексичних елементів. Необхідно також уникати надмірного вживання іншомовних слів. Тут діє така закономірність: якщо іншомовне слово не є терміном та існує відповідник у фонді рідної мови, його вживання треба уникати. Надмірне застосування перекладачем транскодування може бути ознакою непрофесіоналізму, призводити до створення псевдонаукового ефекту та ускладнювати розуміння тексту реципієнтом. Розглянемо детальніше деякі категорії слів, що найчастіше виступають об'єктом уваги редакторів.

Слова іншомовного походження

Інколи бажання авторів додати своєму твору науковості призводить до того, що іншомовні слова вживаються там, де краще було б використати власні, українські – і змістові це не завадило б, і сприймати текст було б легше. Мовознавці радять: іншомовні слова варто вживати тоді, коли вони є термінами; загальноновживані запозичення доцільно використовувати тільки тоді, коли в українській мові немає власних слів, щоб передати певне значення (а таке трапляється дуже рідко):

апелювати – звертатися

домінувати – переважати

превалювати – переважати

екстраординарний – особливий

лімітувати – обмежувати

локальний – місцевий

прерогатива – перевага

пролонгувати – продовжувати, продовжити

репродукувати – відтворювати, відтворити

прогресувати – зростати, збільшуватися, покращуватися, вдосконалюватися

прецизійний – точний

провізорно – попередньо

До речі, незнання значення іншомовних слів призводить до так званих плеоназмів (так мовознавці називають надлишкове повторення змісту в двох сусідніх словах, наприклад: дублювати двічі – слово дублювати має значення ‘повторювати двічі’, тому вживання прислівника ‘двічі’ тут зайве):

дублювати двічі	дублювати, повторювати
дивний парадокс	парадокс, парадоксальна думка
дві альтернативи	альтернатива
окремі епізодичні явища	епізодичні (окремі) явища
перспектива на майбутнє	перспектива, плани на майбутнє
прогресивно розвиватися	розвиватися, прогресувати
період часу	період, час, відрізок часу

Терміни

У науково-технічних текстах є слова двох типів: терміни і звичайні, загальноживані, слова. За своєю сутністю вони різні: терміни в усіх мовах означають те саме (*коло* – воно, як кажуть, повсюди *коло*, якою б мовою не передавалося це поняття). Загальноживані слова в кожній мові мають свій неповторний набір значень (наприклад, для англієця *circumference* – це і *коло*, і *периферія*, а, скажімо, *parole* – не тільки *пароль*, а ще й *слово честі*, *обіцянка*). Саме тому перекласти термін з однієї мови на іншу – неважко; це, власне, питання форми, а не змісту. Загальноживані слова так просто не передати. Той, хто хоч раз перекладав текст із однієї мови іншою (тобто кожен з вас), знає, як важко дібрати відповідне слово з тих, що є в словниках, «припасувати» в реченні одне слово до іншого.

Як відомо, термінологія становить основу науки, а тому стандартизація науково-технічної термінології здійснюється у наш час на державному рівні: працюють термінологічні комітети, комісії й лабораторії, зокрема Комітет наукової термінології НАН України; Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології, створений на базі Інституту української мови, Київського політехнічного інституту, Львівського політехнічного інституту, Українського НДІ стандартизації, сертифікації та інформатики; Видавничо-термінологічна комісія Львівського політехнічного інституту тощо.

Українська науково-технічна інтелігенція багато років користувалася російською мовою, що призводить тепер до нечіткого розрізнення російських і українських слів і їхніх частин (морфем). Проблема, пов'язана зі значенням і будовою термінів, виникла через близьку спорідненість мов: велика кількість спільних за походженням українських і російських морфем зазнала певних семантичних змін, які не завжди відчуються тими, хто вільно володіє обома мовами; даються взнаки й міжмовні асоціації, що виникають на рівні морфем, а також незнання словотворчих особливостей української мови. Для вирішення таких проблем передусім треба подивитися в словник. Але, на жаль, наші словники ще недосконалі: подаючи кілька варіантів перекладу терміна, вони не підказують, якому з них у кожному конкретному випадку віддати перевагу. А тому варто хоч трохи орієнтуватися в основних словотворчих засадах української мови в цілому і в термінології зокрема.

Віддієслівні іменники – це, як зрозуміло вже з назви, іменники, утворені від дієслів, наприклад: *будова* – від *будувати*, *втрамбовування* – від *втрамбовувати*, *всмоктування* – від *всмоктувати* тощо. Від одного дієслова можна утворити кілька іменників, і всі вони означатимуть приблизно одне й те саме, але все-таки матимуть різні відтінки у значенні. Розгляньмо для прикладу російські іменники, утворені від дієслова *устанавливать / установить* і порівняймо їх з українськими:

російська	українська
установка	установка
установление	установлення
устанавливание	установлювання

Бачимо, що словотворчі закони дозволяють утворити три слова в російській мові й три – в українській. Важкість полягає в тому, що наведені слова вживаються в обох мовах неоднаково: росіяни використовують одне слово – установка – і на позначення механізму, пристрою, і на позначення процесу (дії). От і виходить, що вони кажуть: *дождевальная установка, пескоструйная установка* – і разом з тим: *способ установки заготовки, переустановка заготовок*.

В українській мові традиція інша: якщо треба утворити віддієслівний іменник на позначення процесу, використовують спеціальні суфікси *-енн-, -анн-, -інн-*. Ці суфікси і передають значення процесуальності. Суфікс *-к-* традиційно вживається на позначення предметів (пор.: *прочуханка, чортонхайка, знахідка, сівалка, саджалка, довідка, блискавка, зацібка* тощо). Тому відповідники повинні бути такі:

російська	українська
дождевальная установка	дощувальна установка
пескоструйная установка	піскосійна установка
способ установки заготовки	спосіб установлювання заготовки

Це стосується багатьох термінів – віддієслівних іменників:

російська	українська
разметка	розмічання, розмічування (процес), розмітка (предмет)
мойка	миття (процес), мийка, мийниця (предмет)
разъём	рознімання, розняття (процес), роз'ім (предмет)

Виникає кілька запитань. Запитання перше: чи не можуть слова із суфіксом *-к-* все-таки позначати процеси? Можуть. Наприклад, слово *розробка* вживається і в значенні опредмеченої дії (*розробка методів*), і в значенні предмета (*технологічні розробки*). Однак це стосується лише слів, які настільки адаптувалися в українській мові, що навіть не мають власне українських відповідників – ніхто ж не каже: *розробляння, розроблювання методів*. Таких слів, до речі, небагато: *огранка, перевірка, підготовка, прогулянка* і под. Наведені слова НЕ Є взірцем. Навпаки, використання суфікса *-к-* для утворення віддієслівних іменників призводить до виникнення явних русизмів:

неправильно	правильно
оснастка	оснащення
переналадка	переналагодження
трамбівка	трамбування
водоочистка	водоочищення
підрізка	підрізання
перевозка	перевезення
випарка	випарювання

Отже, коли вам доведеться вибирати термін із кількох, запропонованих словником, керуйтеся таким правилом: якщо слово означає процес, віддавайте перевагу іменникам із суфіксами *-анн-*, *-інн-*, *-енн-*, якщо ж предмет – використовуйте безафіксні іменники або іменники із суфіксом *-к-*.

Серед численних термінів своєї галузі ви можете знайти слова, які не відповідають цьому правилу – в мові завжди є винятки. Так, слова із суфіксами процесуальності можуть уживатися на позначення предметів, наприклад, *оснастка* (рос.) – *оснащення* (укр.) – в обох значеннях (процес і предмет).

У сучасних перекладних словниках ви можете побачити приклади, які суперечать сказаному. Так, слово *установка* рекомендується вживати на позначення процесу, а термін *оснастка* – на позначення предмета. Ось тут вам доведеться застосувати здоровий глузд, чуття мови і елементарні знання українського словотвору. Не завжди можна покладатися на словники, особливо тепер, коли вони ще такі недосконалі. Запитання друге: як розрізнити слова типу *розмічання* і *розмічування*, *оснащення* і *оснащування*, *захоплення* і *захоплювання*? Справа в тому, що один іменник утворений від дієслова доконаного, а другий від дієслова недоконаного виду. У текстах переважають ті, що походять від дієслів доконаного виду, адже, як правило, науково-технічний текст містить повідомлення про результати досліджень. Проте часто науковців цікавить і сам процес досягання результатів – тоді виникає потреба у дієсловах, що позначають незавершену дію, а також у похідних від них іменниках: так, коли йдеться про сприймання як процес, що ще не закінчився, вживають термін, який походить від дієслова недоконаного виду сприймати; а коли характеризується процес у цілому, як цілісне явище, – віддають перевагу іменникові сприйняття, утвореному від дієслова доконаного виду сприйняти. А втім, різниця у цих словах настільки незначна, що навіть закріплена у практичному слововживанні: велика кількість термінів не має варіантів наведеного типу, а якщо й має, то, частотність одного з них (утвореного від дієслова доконаного виду) набагато перевищує частотність другого. Терміни охолодження, зволоження, захоплення, перетворення і под. використовуються частіше, ніж охолоджування, зволожування, захоплювання, перетворювання.

Отже, уважне ставлення до кожного слова допоможе вам зорієнтуватися в термінологічних словниках, дібрати відповідне до вашого задуму слово, а це зрештою сприятиме взаєморозумінню з читачем.

Прикметники. Чи не звертали ви увагу на те, що в українській мові дуже часто є кілька відповідників до російських слів, причому ці відповідники приблизно однакові за значенням? Справа в тому, що велика кількість понять позначається і власне українськими словами, і запозиченими з російської мови (що є проявом інтерференції на лексичному рівні). Запозичення більш-менш пристосовуються до чужого мовного середовища, але все ж таки зберігають відтінок, своєрідний «акцент» іншої мови. Той, хто вільно володіє обома мовами, навіть не відчуває різниці в таких словах. І це зрозуміло, адже слово – не самоціль, воно передає поняття, і нас цікавить саме зміст поняття, а форма, тобто звукова оболонка, – ні. Щоб ваші твори не мали російського акценту, віддавайте перевагу власне українським словам. Ви переконаєтеся, що українською мовою можна точніше передати поняття, а отже, зробити свій твір легким для сприймання.

Порівняйте:

російська	українська
профессиональный	професійний (від професія), професіональний (від професіонал)
дифференциальный	диференційний (від диференція), диференціальний (від диференціал)
потенциальный	потенційний (від потенція), потенціальний (від потенціал)

Цей великий семантичний потенціал української мови у наш час, на жаль, ігнорується – науковці використовують, як правило, слова, схожі на російські: *професіональний, диференціальний, потенціальний*.

Поки що не введено до словників слушну пропозицію повернутися до власне українських прикметників, як наприклад:

російська	українська
принципиальный	принциповий (а не принципіальний)
пропорциональный	пропорційний (а не пропорціональний)
синусоидальный	синусоїдний (а не синусоїдальний)
алгебраический	алгебричний (а не алгебраїчний)
индустриальный	індустрійний (а не індустріальний)

Звичайно, доки слово не введено до словників, вживати його небажано. Проте інколи використання незафіксованих словниками термінів сприяє

удосконаленню наукового стилю мови. Особливо це стосується випадків, коли свої пропозиції подають учені-представники науково-технічної сфери (якщо ці пропозиції відповідають системі норм української мови). У час, коли україномовний науковий стиль перебуває у стадії відновлювання, вдосконалювання, ви можете зробити свій внесок щодо кодифікації того чи іншого терміна – це можна зробити, звернувшись до однієї з організацій, які працюють у галузі стандартизації наукової термінології.

Дієприкметники – чи не найскладніша щодо творення і вживання група термінів. Дієприкметниками мовознавці називають слова, які мають ознаки дієслів і прикметників: *сказаний, зроблений, крокуючий, використовуваний* і под. Українська мова, як і російська, має систему суфіксів, за допомогою яких можна утворити дієприкметники чотирьох видів, наприклад:

російська	українська
-ащ-, -ущ- (-ящ-, -ющ-)	-ач-, -уч- (-яч-, -юч-)
лежачий	лежачий
шагающий	крокуючий

Подібна будова українських і російських слів ще не свідчить про те, що вживаються вони однаково. Якраз навпаки: у російській мові дієприкметники використовуються часто, в українській – ні. Особливо це стосується дієприкметників поданої групи. Але якщо мова має обмеження, вона завжди знаходить інший шлях для втілення певного значення. В українській мові подібні дієприкметники мають відповідники-прикметники:

російська	українська
компенсирующий	компенсувальний
дифференцирующий	диференціувальний, диференційний
изолирующий	ізолювальний
моделирующий	моделювальний
излучающий	випромінювальний

Отже, якщо російський дієприкметник вказує на ознаку, в українській мові вживається прикметник. Якщо ж треба підкреслити процесуальність (а це буває в реченнях з дієприкметниковими зворотами), російський дієприкметник замінюють підрядним реченням: *генератор, вращающий вал* – *генератор, який обертає вал; устройство, передающее сигнал* – *пристрій, що передає сигнал; материал, изолирующий трубопровод* – *матеріал, яким ізолюють трубопровід*. До цієї групи входять російські терміни типу *вращающийся, меняющийся, колеблющийся*. В українській мові відповідників-дієприкметників немає. Зате є прикметники:

російська	українська
вращающийся	обертовий
меняющийся	мінливий
колеблющийся	коливний
сходящийся	збіжний

російська	українська
-ш-, -вш-	-л-
почерневший	почорнілий

Слова на *-ший* в українській мові належать до винятків. Тому російські дієприкметники цього типу слід передавати підрядними реченнями: *прибор, прошедший испытания – прилад, який пройшов випробування*.

російська	українська
-енн-, -нн-, -т-	-ен-, -н-, -т-
исследованный	досліджений
сказанный	сказаний
сжатый	стиснутий

Ця група дієприкметників виняткова: слова, які входять до неї, в українській і російській мові повністю відповідні, тому й помилок у вживанні таких дієприкметників практично немає.

російська	українська
-ем-	-ува- (-ва-) + -н-
исследуемый	досліджуваний
употребляемый	вживаний
возбуждаемый	збуджуваний

Отже, передавати російські дієприкметники треба дуже обережно, щоб не вийшли анекдотичні випадки на зразок *курячий* (рос. *курящий*) або *котячий* (рос. *катыщий*) (Г. Вознюк). Сучасні термінологічні словники ще містять, на жаль, такі терміни-дієприкметники, які виходять за межі українських норм. Наприклад: *охлаждающий і охладный; направный і спрямовующий і под*.

Синоніми. Редактор має слідкувати за правильним уживанням одиниці із синонімічного ряду. Вибрати слово із синонімічного ряду часом буває важко. Наприклад, як краще сказати: *у наш час, у цей час, тепер, зараз, сьогодні, нині чи за нашого часу, останнім часом*? Кожен із поданих висловів має певний відтінок у значенні, відчуваючи який, ви можете дібрати слово, яке найбільше

відповідає вашому задумові. Так, слово *зараз* вказує на те, що щось відбувається в момент мовлення, а оскільки в наукових текстах така ситуація навряд чи трапиться, ви можете зараз же (в цю мить) вилучити слово *зараз* зі списку тих слів, які вам потрібні. Слово *сьогодні* означає, що дія відбувається у цей день, тобто не вчора і не завтра. Переносне значення цього слова – *в наш час*. У наукових текстах практично не висвітлюється щось, що відбувається у день написання; а вживати слова в переносному значенні в науковому стилі недоцільно. Тому про *сьогодні* варто теж забути сьогодні ж, залишивши це слово для побуту або для палких промов чи газетних статей. Вислови *у наш час* і *в цей час* відрізняються тим, що в другому підкреслюється одночасність дії, якщо вам треба її підкреслити, вживайте словосполучення *у цей час* (і синонімічні – *у цей же час, водночас*). Різниця між конструкціями *у наш час* і *за нашого часу* ледь відчутна, але все-таки вона є: *у наш час* має значення *тепер, останнім часом*, словосполучення *за нашого часу* вживається для окреслення певного періоду, який усвідомлюється як закінчений, тобто той, що має певні часові межі. *Нині* – не таке поширене слово, як попередні, а тому використання його може надати творові урочистості. Вам потрібна урочистість для викладу результатів наукових досліджень? Якщо так, уживайте прислівник *нині*. Як бачите, вибрати є з чого. Тому перекладений дослівно російський вислів (*в настоящее время – в теперішній час*) не додає нічого нового до сукупності значень українських синонімів, до того ж він виходить за межі норм: в українській мові словосполучення *теперішній час* уживають тільки лінгвісти (теперішній, минулий і майбутній часи дієслова).

Інший приклад стосується найбільш поширеного в сучасних текстах вислову на позначення результативності – *у результаті*. Вважається, що його варто вживати лише там, де йдеться саме про поняття результативності, в інших випадках можна використати інші члени синонімічного ряду: *внаслідок, у підсумку, нарешті, зрештою*. До слова *правильний* можна дібрати синоніми *правдивий, певний, справедливий, слушний*, а от слово *вірний* годиться для словосполучень *вірний друг, вірна любов*. Слово *наступний* уживається лише з конкретними поняттями (*наступний день, тиждень*), *дальший* – тільки з абстрактними (*дальша робота*).

Слова *зупинятися* і *спинятися* – теж синоніми, проте якщо перше з них вживається і в прямому, і в переносному значенні, то друге – тільки в переносному (затримуватися на чомусь для характеристики, обговорення; утримуватися від якихось дій), тому вираз *зупинимось на проблемі...* – неправильний (треба: *спинимось на проблемі...*). Те саме – у парі слів *запитання* і *питання*: перше можна використати і в прямому, і в переносному значенні, друге – тільки в переносному (проблема, справа).

Багато порад щодо вживання близьких за значенням слів дає Борис Антоненко-Давидович. Автор, зокрема, пояснює, що поширене у наш час

слово *недолік* колись використовувалося у значенні *нестача*. І хоч сучасне його значення, відповідне до російського *недочет*, витіснило колишнє, не варто забувати про власне українські синоніми – *хиба, вада, огріх, недоробок, гандж*. У довіднику «Культура української мови» теж приділяється увага синонімам, зокрема парі слів *закінчити – завершити*. Слово *завершити* – більш урочисте, його використовують для називання успішного закінчення дій, справ, до того ж воно відзначається більшою абстрактністю: *завершити освіту, але закінчити школу*.

Багатозначні слова. Майже всі слова в мові мають двоє і більше значень. Це зрозуміло: якби для кожного предмета чи явища існувала своя власна назва, ми просто не змогли б запам'ятати цих назв. У різних мовах слово має оригінальний, неповторний список значень, які для носіїв іншої мови зовсім не пов'язані одне з одним. Мовознавці, досліджуючи систему значень багатозначних слів, роблять навіть висновки про ментальність того чи іншого народу: «Веселий і життєрадісний грек, що виріс під яскраво-блакитним небом Аттики з тонкими й вишуканими лініями її пейзажу, вбачав у житті передусім насолоду, тому й на прощання говорив: «Радій!»; тверезий і практичний римлянин, який склав прислів'я *mens sana in corpore sano* – здорова душа в здоровому тілі, говорив: Будь здоровий!; слов'янин, який спрямовував своє єство на найвищі ідеали божественної правди, просить на прощання пробачення: «Прощай!» (прости, пробач – і так яскраво вже в одному тільки цьому виборі слів, уживаних в одному й тому самому випадку, виявляється різниця в світобаченні різних народів» (А. Сиротинін). Абстрактні слова в різних мовах також пов'язуються з різними поняттями, і це свідчить про національні особливості світосприймання. Павло Флоренський звернув увагу на те, що слово *істина* в слов'янських мовах походить від «*те, що є*», в романських – від «*віра*», в грецькій – від «*неприхованість*». Порівняйте також слово *простір*: у латинській мові – від «*крокувати*», у німецькій – від «*порожній, чистий*», у російській – від «*страна*» (Г. Гачев).

Найскладніше зорієнтуватися тоді, коли семантика різномовних слів почасти збігається. Так, російським *задача* і *задание* відповідають українські *задача* і *завдання*. Однак семантичне поле російського *задача* ширше, ніж українського *задача*, воно частково перекриває семантичне поле українського *завдання*: *задача решается двумя способами – задача разв'язується двумя способами, але задача первостепенной важности – завдання великої ваги; першочергове, важливе завдання*. Подібне – у співвідношенні російських *число* і *количество* та українських *число* і *кількість*: семантичне поле російського *число* ширше, ніж у його українського відповідника, тому сполучуваність цього слова в російській мові більша: *ряд натуральных чисел – ряд натуральних чисел; большое число ошибок – велика кількість помилок*. Слово *область* у

російській мові відзначається широкою семантикою, в українській – вузькою, тому:

російська	українська
Киевская область	Київська область
в области чего	у галузі (у сфері) чого
область интереса	сфера зацікавлення
область оптимального теплообмена	зона оптимального теплообміну
область оптимальных скоростей	зона оптимальних швидкостей

Російському *участок* в українській мові теж відповідає кілька слів:

російська	українська
токарный участок цеха	токарна дільниця цеху
важный участок работы	важлива ділянка роботи
участок пути	відрізок (частина) шляху

Семантична невідповідність характерна й для дієслів:

російська	українська
принимать меры	вживати заходів
принимать участие	брати участь
принимать резолюцию	ухвалювати резолюцію
принимать вид	набирати вигляду, прибирати вигляд
принимать значение	набувати значення
считать по порядку	лічити (рахувати) по порядку
считать, что	вважати, що
считать ошибочным	вважати помилковим, вважати за помилку
состоять из чего-либо	складатися з чого-небудь
состоять в чем-либо	полягати в чому-небудь
составлять план	складати план
составлять исключение	становити виняток, бути винятком
коллекцию	збирати (складати) колекцію
попадать в тон	попадати (потрапляти) в тон
попадать в цель	влучати в ціль

Не збігається семантична структура багатьох українських і російських прикметників: *общий* – загальний і спільний; *определенный* – визначений і певний; *следующий* – наступний і такий:

російська	українська
общие вопросы физики	загальні питання фізики
общий источник питания	спільне джерело живлення

при определенных условиях	за певних умов
определенный с точностью до...	визначений із точністю до...
в следующий раз	наступного разу
в следующем смысле	у такому розумінні

Отже, семантична структура російських і українських загальноновживаних слів різна, а звідси й різний набір значень багатозначних слів. Незнання цього призводить до утворення інтерферованих словосполучень *типу велике число помилок, складати виняток, загальне джерело живлення і под.*, які виходять за межі норм української мови. Необхідно вміти чітко розмежовувати значення багатьох українських багатозначних слів. Наприклад, рос. *отношение* дуже часто помилково перекладають українським *відношення*. Набір значень російського слова в українській мові передається іншими словами: *відносини, стосунки, взаємини* (між членами якогось колективу, громади, між суспільними групами, класами тощо); *відносини* – у термінологічному значенні (*виробничі відносини, економічні, класові, міжнародні*); *стосунки* – зв'язки, контакти взагалі (*стосунки з художніми організаціями*); *ставлення* – вияв певних почуттів (*ставлення до брата, до праці*); *відношення* – причетність до чого-небудь («*Він мав відношення до цього випуску*»); *відношення* – у термінологічному значенні (*синтаксичні відношення*); *відношення* – в офіційно-діловій сфері – діловий лист.

Для того, щоб адекватно передати думку читачеві, треба дібрати слова, які найточніше називають предмет, дію, явище чи ознаку. Конкретизувати висловлювання можна двома шляхами:

1) уникайте загальних слів: якщо ви маєте на увазі квадрат, пишiть квадрат, бо якщо ви напишете чотирикутник, в уяві читача може постати і квадрат, і ромб, і паралелограм;

2) використовуйте слова, які конкретизують висловлювання: *рекуператор > модульний рекуператор > модульний струминний рекуператор*. Щоправда, надмірна конкретизація також може зашкодити викладу. Не набридайте читачеві зайвими деталями, не зневажайте його, «розжовуючи» загальновідомі речі. Словом, учіться дивитися на текст очима того, для кого ви пишете.

Суржик (від слова «сурожь» – суміш різних зерен з житом (рожью)) – мова, яка є сумішшю кількох мов, і отже, не може розглядатись як чиста (літературна). Побутове мовлення, в якому об'єднані лексичні та граматичні елементи різних мов без дотримання **норм літературної мови**. Невдале слово, яке ви вживете, заважатиме сприймати текст. Використання слів без урахування їхньої семантики (простіше кажучи, недбале ставлення до значення слів) найчастіше і призводить до появи невдалих слів. Наприклад, *заготовки одержують* (треба: *виготовляють*) *із чавуну*; *розглянемо часткові* (треба:

окремі) випадки; невизначеність чисельного (треба: числового) значення; прилаштувати (треба: пристосувати) механіку до неінерційних систем; завдяки помилці (треба: через помилку, внаслідок помилки, в результаті помилки); тепловіддача скорочується (треба: зменшується).

У науково-технічних текстах допускається багато помилок, спричинених недосконалим знанням української мови. Йдеться про так званий суржик:

російська	суржик	українська
совпадаютъ	співпадати	збігатися
следующий	слідуючий	наступний, такий
вызывать	визивати	викликати
добиваться	добиватися	досягати
любой	любий	будь-який, усякий
поскольку	поскілки	оскілки
обычно	обично	звичайно
отмечать	відмічати	відзначати

Питання:

1. Які труднощі при редагування становлять слова іншомовного походження?
2. Які труднощі при редагування становлять терміни?
3. Які труднощі при редагування становлять віддієслівні іменники?
4. Які труднощі при редагування становлять прикметники?
5. Які труднощі при редагування становлять дієприкметники?
6. Які труднощі при редагування становлять синоніми?
7. Які труднощі при редагування становлять багатозначні слова?
8. Що таке суржик і як редактор має з ним боротися?

ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ РЕДАГУВАННЯ

Редактор має слідкувати за тим, щоб синтаксична структура речень відповідала необхідним стилістичним вимогам, уникати надмірного вживання конструкцій, які більш властиві мові оригіналу у порівнянні з мовою перекладу (наприклад, Passive voice), уникати дослівності у відтворенні синтаксичних конструкцій, уникати надмірної кількості субстантивованих іменників на противагу дієсловам

Рівень речення. У центрі уваги редактора має бути передусім речення Чому речення, а не слово, з одного боку, і не цілий текст – з іншого? А тому, що слово завжди можна перевірити за словником, а щодо текстів – тут у кожній галузі є свої стандарти, стереотипи, традиції, які великою мірою допомагають

створювати власні наукові твори. Речення ж – це той шлях, який автор долає самотужки, важкий шлях, на якому чимало перешкод і несподіванок, а головне – дуже часто немає в кого спитати поради.

Як побудувати речення? Як перекласти речення з одної мови іншою?

Здавалося б, якщо перше запитання ще має якийсь сенс, то друге – просто безглузде! Перекладай собі слово за словом, які можуть бути проблеми? Та все це, на жаль, не так просто. Перекласти буває важче, ніж написати своє. Тож почнімо з перекладу.

Ніколи не перекладайте дослівно. Навіть якщо обидві мови так добре вам знайомі, що ви навіть не пам'ятаєте, яка з них рідна. У кожній мові є власні традиції, в тому числі й синтаксичні. Запозичувати чужі традиції можна, але в міру, пристосовуючи до своїх. В іншому разі створений вами текст матиме відчутний іноземний акцент. Наприклад, ви ж не спитаєте «О котрій годині ми будемо сьогодні мати обід?» і не скажете «Доповідач був легкий для розуміння», а оберете форму, притаманну українцям: «Коли ми сьогодні будемо обідати?» і «Доповідача легко було зрозуміти». Але це акцент мови, далекої від української, тому його добре чути. Близькоспоріднений акцент помітний не так сильно, через це й усунути його важче. Отже, ніколи не перекладайте дослівно. Порівняйте:

російська	українська
дело, не терпящее отлагательств	негайна (невідкладна, нагальна) справа
дело не терпит отлагательств	зі справою не можна зволікати
без малейшего отлагательства	негайно, не зволікаючи, не відкладаючи
нечто вроде ошибки	наче якась помилка
как нельзя проще	якнайпростіше, щонайпростіше
до недавнего времени	донедавна
за ненадобностью	як непотрібний
это не имеет никакого значения	це нічого не важить
дает себя знать	дається взнаки
это не представит затруднений	це неважко зробити
идти по направлению к чему	прямувати до чого
идти на что	вдаватися до чого
на этот счет	щодо цього
то обстоятельство, что	те, що
в качестве примера	як приклад, за приклад
в противоположность	на противагу
преследовать цель	мати на меті

Затуливши праву частину чистим аркушем паперу, перекладіть російські вислови самотійно. Чи не написали ви часом щось на зразок *справа не*

терпить відкладання, до недавнього часу, це не має ніякого значення, іти на що, на цей рахунок, в силу чого, в протилежність, переслідувати ціль і под.? Написали? Оце і є так звані кальки – тобто слова, вирази, які копіюються з іншої мови. Справа ускладнюється тим, що в українській мові, як правило, наявні всі слова, що входять до складу висловів, але висловів таких немає. Бо вислів тим і відрізняється від простого поєднання слів, що в ньому слова тісно пов'язуються і реалізують одне з кількох своїх значень. Наприклад, поєднання слів «на этот счет» може зустрітися в реченні «На этот счет уже пришли деньги, а на тот еще нет», і в цьому випадку перекласти треба так: «На цей рахунок уже надійшли гроші, а на той – іще ні»; у вислові «на этот счет» слово «счет» ужите в переносному значенні, воно не має ніякого стосунку до процесу рахування, тому тут дослівно перекладати не можна.

Російська мова має набагато більше книжних елементів порівняно з мовою українською, що зумовлено певними історичними обставинами. Відтінку книжності надають викладові такі, зокрема, слова, як «образ», «отношение», «сила» та ін., вжиті у складі усталених словосполучень:

російська	українська
главным образом	головно, переважно
естественным образом	природно, звичайно
каким образом	як
наилучшим образом	якнайкраще, щонайкраще
некоторым образом	якось
никоим образом	ніяк
подобным образом	так само
равным образом	а також
таким образом	отже
надлежащим образом	як слід, як треба, як належить, належно
аналогичным образом	аналогічно
в отношении чего	щодо (стосовно) чого
в этом отношении	щодо цього, з цього погляду
имеющий отношение к чему	стосовний до чого
это не имеет отношения к делу	це не стосується справи
в других отношениях	щодо іншого, з іншого погляду
ни в каком отношении	аж ніяк не
в силу чего	через що, внаслідок чого
в силу обстоятельств	через обставини
по силе возможности	по можливості, по змозі
не в этом сила	не в цьому суть (сенс, справа)
собственными силами	самотужки
общими силами	спільно, гуртом

Слова на зразок «образ», «отношение», «сила» не мають повноцінного значення (мовознавці називають їх десемантизованими словами, словами з послабленою, «вивітреною», знівельованою семантикою). Те, що українська мова може легко обходитися без подібних слів, зайвий раз підтверджує їхню семантичну неповноцінність. Ви можете закинути авторів: а хіба вживання висловів «таким чином», «яким чином» і подібних до них виходить за межі норм української мови? І справді, не виходить. Використовувати їх можна, а от чи доцільно? Чи не краще вдаватися до власне українських, у яких значення десемантизованих іменників передається конденсовано – з допомогою дієслів, прислівників тощо? Стосовно ж інших кальок – «у цьому відношенні», «це не має відношення до справи», «в силу чого» і под. – двох думок бути не може, бо в них норми української мови порушено. Книжного (а точніше, канцелярського) відтінку надають російському викладові конструкції з віддієслівними іменниками: «для пояснения», «при наличии», «по рассмотрении». В українській мові їм, як правило, відповідають два синтаксичні варіанти: один – скалькований з російської, другий – власне український.

Порівняйте:

російська	калька	українська
по получении	після одержання	одержавши
по подписании	після підписання	підписавши
по рассмотрении	після розгляду	розглянувши
по истечении срока	після закінчення строку	коли закінчився термін
по окончании	після закінчення	закінчивши
по ознакомлении	після ознайомлення	ознайомившись
при описании	при описуванні	описуючи
при определении	при визначенні	визначаючи
при наличии	за наявності	коли (якщо) є
при отсутствии	за відсутності	коли (якщо) немає
при необходимости	за потреби	коли (якщо) треба
для пояснения	для пояснення	щоб з'ясувати
для обеспечения	для забезпечення	щоб забезпечити
для описания	для опису	щоб описати
для доказательства	для доведення	щоб довести

У сучасних українських науково-технічних текстах перевага, на жаль, віддається іменним конструкціям, які, хоч і не виходять за межі українських синтаксичних норм, усе ж таки становлять результат наслідування російських традицій. Надмірно вживати абстрактні іменники – це значить ускладнити текст. В українській мові є засоби для оптимального перекладу російських синтаксичних одиниць іменникового типу:

російська	українська
без промедления	негайно
по видимости	мабуть, напевно
по преимуществу	переважно, здебільшого
с полным основанием	впевнено
без основания	безпідставно
в особенности	зокрема, особливо
в особенности же	особливо, а надто, а найбільше
в дальнейшем	надалі, далі
в основном	переважно
в общем	взагалі, загалом
в (самом) непродолжительном времени	незабаром, невдовзі
на протяжении длительного времени	протягом тривалого часу

Як уже зазначалося, для російського викладу характерні штучні конструкції, які в мовознавстві зуться канцеляризмами. Росіяни пишуть «*привести к ухудшению*» (замість *ухудшить*), «*привести к улучшению*» (замість *улучшить*). Українській мові канцелярит не властивий, а тому значення десемантизованого дієслова і абстрактного іменника передається, як правило, одним семантично повноцінним дієсловом:

російська	українська
привести к ухудшению	погіршити
привести к улучшению	поліпшити
прийти в негодность	зіпсуватися
прийти к убеждению	переконатися
заниматься исследованием	досліджувати
заниматься анализом	аналізувати
находиться в нерешительности	вагатися
находиться в противоречии с чем	суперечити чому
иметь место	бути
иметь применение	застосовуватися

Намагаючись перекладати дослівно подібні російські конструкції, науковці або виходять за межі норм української мови (*прийти в негідність, перебувати в суперечності з чим*), або штучно ускладнюють текст (*привести до погіршення, привести до поліпшення*).

Тільки коли іменники є термінами, без таких конструкцій не обійтися: «*виконувати обробку різанням*», «*здійснювати лінійне згладжування швидких*

коливань», «виконувати автоматичне розпізнавання схеми». В інших випадках треба віддавати перевагу дієсловам відповідно до української мовної традиції.

Керуванням мовознавці називають явище, коли одне слово вимагає від іншого форми якогось певного відмінка (тобто, перше слово керує другим). Той, хто постійно користується спорідненими мовами, дуже часто забуває, якого саме відмінка вимагає в тій чи іншій мові певне слово. Серед помилок у системі керування найпоширеніші такі:

1) уживання невідповідного прийменника

неправильно	правильно
по плану	за планом
за походженням	з походження

2) при відповідному прийменнику неправильна форма іменника:

неправильно	правильно
по каналам	по каналах, каналами
по газопроводам	по газопроводах, газопроводами

3) у безприйменниковому словосполученні неправильна форма іменника:

неправильно	правильно
задовольняти вимогам	задовольняти вимоги, відповідати вимогам

4) позанормова заміна прийменникової конструкції безприйменниковою й навпаки:

неправильно	правильно
відповідно вимогам	відповідно до вимог
згідно закону	згідно з законом
по цілих днях	цілими днями
відмінний по якості	відмінної якості

Особливої уваги заслуговують конструкції з прийменником «по». Більшості російських словосполучень із цим прийменником в українській мові відповідають конструкції з іншими прийменниками або без прийменників:

по – по: *по два в каждом ряду – по два (по двоє) в кожному ряду (ряді); по очереди – по черзі; передать по радио – передати по радіо; по периметру – по периметру; движение воздуха по каналу – рух повітря по каналу;*

по – за: *вычислить по формуле – обчислити за формулою; по данным анализа – за даними аналізу; сравнение по показателям – порівняння за показниками; плыть по течению – пливати (плисти) за течією;*

по – з: *исследования по теплотехнике – дослідження з теплотехніки; знать по опыту – знати з досвіду; по той причине – з тієї причини;*

по – на: *по виду – на вигляд; по требованию – на вимогу; по заказу – на замовлення;*

по – у (в): *по всем направлениям – в усіх напрямках; по определенным периодам – у певні періоди;*

по – через: *по недоразумению – через непорозуміння; по ошибке – через помилку, помилково;*

по – для: *комиссия по составлению резолюции – комісія для складання резолюції;*

по – після: *по окончании школы – після закінчення школи, по прибытии поезда – після прибуття поїзда;*

по – під: *не по силам – не під силу;*

по – до: *по март включительно – до березня включно;*

по – безприйменникова конструкція: *по целым дням – цілими днями; отличный по качеству – відмінної якості.*

Знову дієприкметники. Незважаючи на спорідненість, українська й російська мови мають суттєві (а часом навіть і принципові) відмінності в синтаксисі. Справа в тому, що українці й росіяни дещо по-різному дивляться на світ. Підтвердити це можна за допомогою такого прикладу: *«И в лучах заходящего солнца я вдруг увидел неописуемой красоты дерево с уже пожелтевшими листьями, то подхватываемыми порывами ветра и кружащимися где-то в синеющей дали, то плавно и безмятежно опускающимися на траву, побуревшую от непрекращающихся всю прошедшую неделю дождей»*. Автор не приховує, що речення це – штучне, складене з певним перебільшенням – а все це для того, щоб яскравіше проілюструвати думку. Отже: *«Сонце сідало, я побачив дерево, листя на дереві вже пожовкло, вітер підхоплював листя, листя кружляло в далечині, далечинь синіла, листя падало на траву, трава побуріла від дощів, дощі не припинялися тиждень, тиждень минув»*.

Серед зазначених тверджень автор виділяє одне: *«я побачив дерево»*. Всі інші компоненти в реченні другорядні, підпорядковані головному. Структура речення – багатоповерхова, вертикальна. Використання подібних структур є одною з характерних рис російського книжного викладу. Саме тому в російській мові так поширені дієприкметники – адже вони є своєрідним будівельним матеріалом для створення подібних структур.

Український виклад – традиційно горизонтальний, лінійний. Наведену картину українською мовою можна було б передати так: *«Сонце вже сідало. Раптом я побачив незрівнянної краси дерево. Вітер то підхоплював пожовкле листя й заносив кудись у синю далечинь, то воно тихо падало на почорнілу від нескінченного дощу траву»*. Якщо уважно проаналізувати це речення, можна нарахувати два – максимум три «поверхи»: *вітер підхоплював листя, листя падало на траву, листя пожовкло, трава почорніла від дощу, дощ ішов довго*. Отже, багатоповерховість викладу – це суто російська риса, яку не варто

зберігати в українському тексті. До речі, надмірне вживання дієприкметників і в російській мові призводить до утрудненого сприйняття змісту. Спробуйте з першого прочитання зрозуміти ось це: *«По сообщению НИИ финансирующего работы, направленные на создание высокоэффективных горелок, работающих на подогретом воздухе, группой исследователей разработаны горелки, дающие низкий выход оксидов азота»*. Зрозуміти важко. А як перекласти? Краще передати зміст кількома реченнями, тобто лінійно, переробити вертикальну структуру на горизонтальну: *«Група дослідників розробила пальники, які дають низький вихід оксидів азоту. Про це повідомив НДІ, який фінансує створення високоефективних пальників, що працюють на нагрітому повітрі»*.

Безперечно, дієприкметники поглиблюють висловлювання, але ж здатність людини сприймати глибокі синтаксичні конструкції має певну межу. Встановити цю межу неважко, цілком досить одного критерію – ясності змісту, легкості сприймання висловлюваного. Не викликає сумнівів і те, що дієприкметники допомагають висловити думку конденсовано, лаконічно.

Порівняйте:

російська	українська
возвращающийся	той, хто вертається
возвращаемый	той, кого вертають те, що вертають

Однак, якщо лаконічність заважає ясності, вона стає недоречною. Справді, система дієприкметників в українській мові розвинена значно менше, ніж у російській. Через традиційну лінійність українського викладу в таких словах ніколи не було великої потреби. Українська мова має власні синтаксичні засоби, використання яких дає змогу точно, ясно й коротко висловити думку. Розгляньмо схеми:

російська	українська
фраза не имеет смысла	фраза не має змісту
фраза, не имеющая смысла	фраза, яка не має змісту
бессмысленная фраза	беззмістовна фраза

Бачимо, що в російській мові є проміжна ланка між дієсловом і прикметником, а в українській мові – нема. Однак це не заважає оптимальному висловленню думки, а навпаки, часом допомагає досягти однозначності. Розгляньмо інший приклад:

російська	українська
коллектор отводит	колектор відводить
продукты сгорания	продукти згоряння
коллектор, отводящий	колектор, який відводить
отводящий коллектор	відвідний колектор

Російський дієприкметник *«отводящий»* передається або українським дієсловом, або прикметником. Це свідчить про синтаксичну неоднозначність

дієприкметників. У російській мові двозначність долається тільки засобами контексту (тобто в реченні), в українській – шляхом утворення нових слів (*відвідний*) або шляхом повернення до дієслова (*який відводить*). Отже, в українській і російській мовах ясність змісту досягається різними засобами, тому не можна до українських текстів переносити особливості тексту російського. Дієприкметники входять до складу поширених у науково-технічних текстах конструкцій. Порівняйте:

російська	українська
методика может быть разработана	методика може бути розроблена
анализ может быть проведен	аналіз може бути проведений
модели могут быть использованы	моделі можуть бути використані

Вживання подібних структур не виходить за межі української літературної мови, до того ж воно підтримується аналогією із західноєвропейськими формами: *models can (may) be used*. Однак варто було б знати, що в українській мові є й інші засоби для висловлення такого змісту. Якщо ви хочете передати читачеві найтонші відтінки своєї думки, вживайте не тільки конструкції типу наведених, а й інші.

Звичайно, ці нюанси можна й не брати до уваги, але треба принаймні не забувати про найхарактерніші для української мови конструкції – «*моделі використовують*», «*моделі можна використати (використовувати)*». На жаль, у сучасних українських науково-технічних текстах переважають структури типу «*моделі можуть бути використані*».

Треба зважити й на те, що вживання синтаксичних синонімів допомагає уникнути одноманітності викладу. Яке це має значення в науковому тексті? Одноманітність, монотонність викладу заколисує, а часом і дратує читача, перешкоджає оптимально сприймати написане. Є ще одна складність у перекладі російських дієприкметників. Раніше вже йшлося про те, що в російській мові дієприкметників набагато більше, ніж в українській. Саме через це російська мова розвинула засоби розрізнення їх, а українська ні. Порівняйте:

російська: *рассмотренные методы, рассмотрены методы*

українська: *розглянуті методи*

У багатьох реченнях двозначності не виникає, тому вживати такі конструкції можна. Однак, коли речення важко зрозуміти, дієприкметник слід замінити іншим словом. Наприклад: російське «*Рассмотрены методы построения моделей*» сприймається однозначно з першого прочитання. Розуміння українського «*Розглянуті методи побудови моделей*» потребує складніших операцій: після прочитання всього речення, треба повернутися до початку, до слова, розглянути і співвіднести його з російським «*рассмотрены*», а не з «*рассмотренные*»; вже тільки після цього усвідомлюється зміст сказаного. Хоч операція вибору значення здійснюється підсвідомо, все ж чим більше таких операцій потребує речення, тим важче його зрозуміти. Отже,

якщо ви хочете, щоб ваші тексти були читабельними, не примушуйте читачів даремно витратити свій інтелектуальний запас. Пишіть просто й однозначно! Замість «розглянуті» використовуйте «розглянуто» – і вас легко зрозуміють.

Особливо складно буває досягнути зміст висловленого, коли в ньому є два дієприкметники. Порівняйте, наприклад: «Розроблені засоби орієнтовані на забезпечення точності сприйняття» та «Розроблені засоби, орієнтовані на забезпечення точності сприйняття». Бачимо, як від однієї коми кардинально змінюється зміст речення. А чи часто вам доводилося зустрічати людей, які зважають на якісь там коми? Ні? Тож найкраще мати певний запас зрозумілості й не сподіватися на те, що читач буде дуже уважно вдумуватись у ваші речення. Напишіть так: «Розроблені засоби орієнтовано на забезпечення точності сприйняття». Отже, з дієприкметниками треба поводитися надзвичайно обережно:

російська	українська
данные приведены в таблице	дані наведено (наводяться) в таблиці
размеры поданы на схеме	розміри подано (подаються) на схемі
источники указаны в дополнении	джерела зазначено (зазначаються) в додатку
получены результаты анализа	одержано (одержали) результати аналізу

Усі ми зі школи добре знаємо, що російські дієприкметникові звороти часом не можна перекласти українськими, а тому їх треба замінювати підрядними реченнями: «Встреча, прошедшая так необычно, надолго запомнилась нам» – «Зустріч, яка пройшла так незвичайно, надовго запам'яталася нам». Отже, дієприкметниковий зворот «прошедшая так необычно» замінено підрядним реченням «яка пройшла так незвичайно». Однак тут треба бути дуже обережним, щоб бува не передати, як кажуть, куті меду. Порівняйте:

російська: результати анализа, полученные недавно

українська: результати аналізу, одержані недавно < правильно

результати аналізу, що їх одержали недавно < правильно

результати аналізу, які одержані недавно < неправильно

результати аналізу, що одержані недавно < неправильно

Отже, якщо російський дієприкметниковий зворот усе-таки можна перекласти українським, перекладайте. Але не долучайте сюди ще й підрядної структури – це вже для нього забагато.

Суб'єкт. Суб'єктом мовознавці називають виконавця дії. Сталося так, що в українській і російській мовах ставлення до суб'єкта виробилося різне, а саме: росіяни, як правило, його «не выпячивают», тобто тактовно відсувають на

другорядне місце: *«Нами проводились многочисленные исследования»*. Український же суб'єкт майже завжди грає першу скрипку в оркестрі речення: *«Ми провели численні дослідження»*. Тут можна довго розмірковувати, чому виробилися такі протилежні традиції в народів, що є сусідами. Очевидно, знову ж таки далось взнаки те, що на російську літературну мову свого часу дуже вплинула канцелярська сфера (яка, як відомо, ніколи не цікавиться окремими людьми). Українська літературна мова такого впливу не зазнала, тому вона значно ближча до народної, в центрі якої завжди стоїть особистість. Це стосується, до речі, будь-якої народної мови, в тому числі й російської: той же росіянин ніколи не скаже: *«Мною выпит стакан чаю»*, а обере природніший варіант: *«Я выпил стакан чаю»*. Добре відомо, що російська інтелігенція з давніх-давен закликає до очищення мови від канцеляриту, штучної і непотрібної ускладненості, неприродності. Застарілі канцелярські звороти останнім часом усувають зі своїх текстів німці, французи і навіть англійці – тепер уже всі усвідомлюють, що і в спеціальних сферах (зокрема в науковій) легше порозумітися за допомогою природної, близької до народної, мови.

А втім, вернімося до нашого суб'єкта:

російська	українська неправильно	українська правильно
учеными исследуются	вченими досліджуються	вчені досліджують
специалистами доказано	фахівцями доведено	фахівці довели
нами выполнялись	нами виконувалися	ми виконували

Якщо ж треба повідомити про щось, не називаючи виконавців, можна використати надзвичайно популярні в українській мові конструкції типу *досліджено, що; доведено, що* (тобто, дієслівні форми на *-но, -то*).

Про слово «є». Чи є слово «є» в українській мові? Звичайно, є, скажете ви, і це буде правильно. А от як і де використовувати його? Розгляньмо кілька прикладів: *«Проблема поиска оптимальной множины признаков є однією з центральних у розпізнаванні образів. У розглянутому випадку задача 10 є задачею лінійного програмування. На цей час ми є свідками вдалого застосування методів та алгоритмів розпізнавання образів. Обов'язковою властивістю системи є здатність до досягнення мети»*.

Навряд чи широке вживання «є» становить цілеспрямований, усвідомлений вибір. Мабуть, це пояснюється простим перекладом російського дієслова «является» (яке теж відображає стародавню традицію книжної мови), незнанням українських синтаксичних синонімів. У першому з наведених речень можна було б ужити нульову зв'язку: *проблема – одна з центральних*, інші конструкції: *проблему вважають однією з центральних, проблема належить до центральних* тощо; у другому – *задача становить (являє собою) задачу*, *задача – це задача* та ін.; у третьому: *ми – свідки*; а четверте речення краще

повністю переробити: *«Система обов'язково повинна мати здатність досягати мети»*. Завжди пам'ятайте про читача, адже ви створюєте текст для нього, а не собі на втіху. Читач повинен зрозуміти речення так, як того хотілося б вам.

Логічний наголос – це, як відомо, виділення в реченні певного слова з метою надання всьому висловлюванню того чи іншого змісту. Цієї проблеми зовсім не існує, коли людина виголошує текст, адже свідомо, а найчастіше навіть підсвідомо, логічно наголошені слова виділяються інтонацією. Читаючи ж написане, автора не чуєш, а тому часто й зрозуміти його важко. Отже, автор сам повинен подбати про те, щоб читач легко зорієнтувався в реченні. Порівняйте: *Професор прочитав лекцію. Лекцію прочитав професор*. Якому реченню віддати перевагу на письмі? Це залежить від того, що саме ви хочете сказати: якщо ви підкреслюєте той факт, що професор прочитав саме лекцію, а не, скажімо, доповідь, вибирайте перше речення; а якщо наголошуєте на тому, що лекцію прочитав професор, а не хтось інший – тоді точніше вашу думку передасть друге речення. Справа тут у тому, що при складанні й сприйманні речень психічні процеси діють, так би мовити, в протилежному напрямі. Автор, знаючи, яке слово в його реченні має основний зміст, дуже часто поспішає відразу ж написати саме його. Так на початок речення потрапляють слова, що їх автор у внутрішньому мовленні логічно наголошує. А читач, навпаки, шукає логічно наголошене слово в кінці: або перед крапкою, або перед комою, якщо це межа між частинами складного речення. Це одна з особливостей сприймання писемного тексту. Ось і виходить суперечність між автором і читачем: автор говорить одне, а читач розуміє інше. Щоб такого не було, ще і ще раз перечитуйте написане, ставлячи логічно наголошені слова подалі від початку, поближче до кінця, і ви переконаєтеся, наскільки краще звучатиме текст.

У багатьох випадках вам допоможе сам текст, адже саме в тексті встановлюється зміст кожного окремого речення. І все ж увага до порядку слів допомагає висловити думку точно і ясно. Бувають випадки, коли поміняти слова місцями неможливо, бо речення виходить кострубатим, неприродним. Тоді використовують спеціальні слова, які вказують на логічно наголошену частину висловлювання, наприклад, слово *саме*: *«Саме цю ідею покладено в основу алгоритмів розпізнавання, які конструюються за схемою розгалуженого вибору ознак»*. Тут логічно виділене слово *ідея* не можна поставити перед комою, бо, по-перше, воно пов'язує наведене речення з попереднім; по-друге, другу частину речення не можна відділяти від слів алгоритмів розпізнавання, бо далі йдеться про ці алгоритми. Ось кілька слів, які допоможуть вам вказати на логічно виділену частину речення:

саме: саме цей метод виявився придатним

якраз: якраз цей метод виявився придатним

навіть: *навіть цей метод виявився придатним*

і: *цей метод і виявився придатним*

досить: *цей метод виявився досить придатним*

цілком: *цей метод виявився цілком придатним.*

Треба зауважити, що зловживати такими словами не можна: якщо ви логічно виділите кілька слів у реченні, читач розгубиться й не знатиме, яке з них передає основний зміст. Так, якщо ви напишете *«Саме цей метод і виявився цілком придатним»*, вас, звичайно, зрозуміють, але чи варто вводити слова, які створюють зайвий шум у реченні? Прозорість змісту й досконалість форми – ось ваша мета.

Для логічного виділення слова можна застосувати синоніми: *«Цю теорію назвали загальною, оскільки вона узагальнює, розширює спеціальну теорію»*. Якщо не вжити тут синонімів, логічний наголос переміщується на слова спеціальну теорію, а це суперечить задумові автора. Нарешті, можна застосувати протиставлення: *«Не асистент, а професор прочитав лекцію»*; *«Не лекцію, а доповідь прочитав професор»*.

Якщо використання зазначених способів виявиться недостатнім, можна вдатися до графічного виділення логічно наголошеного слова:

1) поставити в дужках після нього знак оклику: *«Три (!) роки ми йшли хибним шляхом»*;

2) поставити над словом знак наголосу: *«Ми, на жаль, не змогли передбачити, щ^о одержимо в кінці експерименту»*;

3) виділити за допомогою тире: *«Ми пересвідчилися, що це – неправильний шлях»*;

4) застосувати інший шрифт: **«Таке відображення називають шифруванням»**.

Різні способи логічного виділення доцільно комбінувати. Наприклад: *Спочатку охолоджується повітря, а потім нагрівається > Спочатку повітря охолоджується, а потім – нагрівається* (зміна порядку слів; виділення логічно наголошеного слова за допомогою тире).

Подібні форми слів. Раніше вже йшлося про суб'єкт, під яким розуміється виконавець дії. У мовознавстві є також поняття об'єкт – те (той), на що (кого) суб'єкт спрямовує свою дію. Дуже часто об'єкт можна легко сплутати із суб'єктом. Ось класичний приклад: *«Крейсер обстріляв есмінець»*. Хто кого обстріляв – невідомо, однак більшість читачів вважатиме, що стріляв крейсер, бо слово крейсер стоїть на першому місці, а отже, позначає суб'єкт дії. Як усім нам добре відомо, в українській мові порядок слів вільний (тобто, слово може стояти на будь-якому місці в реченні). А проте у випадках, де важко розрізнити суб'єкт і об'єкт, треба вдаватися до так званого прямого порядку слів (спершу - суб'єкт, потім – об'єкт), щоб читач не думав, хто є хто:

неправильно	правильно
резервуар заповнив газ	газ заповнив резервуар
висновок підтвердив результат	результат підтвердив висновок

Звичайно, зрештою читач зрозуміє, що до чого, але ж темп сприймання сповільниться, думка перерветься. Коли в реченні зустрічаються дві однакові словоформи, забудьте про вільний порядок слів. Навіть якщо ви хочете поставити слово в кінець, щоб виділити його логічно, не робіть цього. Виберіть інші засоби логічного наголосу: *«Саме цей результат підтвердив висновок»* або замініть форму одного зі слів: *«Резервуар заповнено газом»*.

Зв'язок слів зі змістом. Один із законів сприймання(сприйняття) написаного полягає в тому, що читач зв'язує за змістом слова, які стоять поряд. Тому оголошення *«Магазину потрібен робітник – чоловік чи жінка. Можна за сумісництвом»* звучить анекдотично – остання частина пов'язується не зі словом *робітник*, а зі словами *чоловік чи жінка*, бо вони стоять ближче до останньої частини.

Порівняйте:

неправильно	правильно
Учені провели експеримент, застосувавши новий метод, який підтвердив гіпотезу.	Застосувавши новий метод, учені провели експеримент, який підтвердив гіпотезу.

Мовознавці довели, що коли в реченні слово можна пов'язати за змістом і з попереднім, і з наступним словом, то читач пов'яже його з попереднім, навіть якщо автор пов'язував його з наступним. Читаючи речення *«Авторитетна комісія з семи теличок виділила три найкращих для відтворення власного стада на районній виставці молодняка»*, спершу не можеш второпати, чи до складу комісії входить сім теличок, чи комісія виділила із семи теличок три. Читач обов'язково пов'яже слова з *семи теличок* з попереднім словом – *комісія*, і дивна компанія із семи теличок стоятиме в його уяві доти, аж доки він не прочитає речення до кінця. Звичайно, нереальність ситуації змусить відчутти, що тут щось не те, змусить витратити додаткові зусилля на усвідомлення змісту. А це, як відомо, сповільнює процес сприймання тексту.

Не враховуючи особливостей сприймання, автори часом складають речення, в яких пов'язані за змістом слова не сприймаються як такі, а навпаки, семантично роз'єднуються (йдеться про т. зв. змістове роз'єднання слів). Це стається, зокрема, тоді, коли ви спершу налаштували читача на сприймання однотипних структур, а потім самі ж цю однотипність порушуєте. Наприклад: *«Це закони, правила, поняття, принципи розв'язання задач тощо»*. Прочитавши ряд слів (*закони, правила, поняття*), читач віднесе до цього ряду й наступне слово *принципи*; зробить після нього паузу (за інерцією) і таким чином

відірве від слів «розв'язання задач». Щоб цього не було, поставте поширену структуру «*принципи розв'язання задач*» на початок або застосуйте перед нею вислів «*а також*». Власне, ці два явища – зв'язок слів за змістом і змістове роз'єднання слів – пов'язані між собою: якщо автор правильно передає свою думку, то читач пов'яже слова за змістом так, як запланував автор; у такому разі не буде змістового роз'єднання.

Зайві слова. Очевидно, кожному з вас доводилося читати тексти, у яких, як кажуть, «багато води». Тут йдеться не тільки про слова, а й про групи слів, речення і навіть про групи речень, які не несуть (не додають) нічого нового до свідомості читача – пояснюють зрозуміле з попереднього, вводять зайві деталі, які заважають думці. Так, у словосполученні «*поступи вперед*» слово «*вперед*» зайве, бо хіба існують поступи направо чи назад? У реченні «*Теорія розпізнавання образів, як і вся кібернетика, побудована на основі ієрархічних системних підходів*» зворот «*як і вся кібернетика*» не містить нічого нового, ієрархічність кібернетики не викликає сумнівів навіть у початківців, а стаття, з якої взято речення, розрахована на досвідченого фахівця.

Протилежне явище полягає в надмірній конденсації думки. Якщо речення незрозуміле з першого прочитання, його треба переробити. Автори початківці дуже часто намагаються передати складну думку одним реченням. Це хибний шлях, який призводить до появи речень-монстрів на зразок «*В теорії розпізнавання образів переважно використовуються або індуктивні підходи, які включають у себе емпірику і є досить добрими для розв'язування практичних проблем, або абстрактно-математичні підходи, які в основному є областю використання сучасної математики в розпізнаванні образів, і які дають змогу узагальнити деякі положення теорії розпізнавання образів, але важко використовувати на практиці*». Не вчитаєш, як кажуть (про синтаксичні помилки тут поки що не йдеться). Легко усвідомити слова, написані окремо. Те саме можна сказати щодо змісту: ваша думка, навіть найскладніша, сприйметься цілісніше, якщо ви передасте її простими, прозорими мовними конструкціями. Подане щойно речення можна було б переробити так: «*У теорії розпізнавання образів використовуються переважно індуктивні або абстрактно-математичні підходи. Індуктивні включають у себе емпірику і застосовуються при розв'язанні практичних проблем. Абстрактно-математичні дають змогу узагальнити деякі положення теорії розпізнавання образів*». Той факт, що абстрактно-математичні підходи важко використати на практиці, впливає з попереднього змісту (протиставлення індуктивних і абстрактно-математичних підходів), а крім того, і з самої назви цих підходів. А думка про застосування сучасної математики для розвитку теорії розпізнавання образів настільки загальновідома, що не варто було б і згадувати про неї. Отже, з одного боку – надмір слів, з іншого – зайва конденсація думки. Як досягти

рівноваги? Найкращий орієнтир – читач. Учїться дивитися на свій текст очима стороннього.

Ясність викладу. «Легкість сприймання, – писав відомий мовознавець Л. А. Булаховський, – є безпосередній наслідок ясності мовного виразу». Безумовно, ви хочете, щоб ваші тексти були читабельними. Є кілька таємниць, які допоможуть вам досягти цього. Насамперед треба подбати, щоб у мовному оформленні тексту не було нічого незвичного – адже ви пишете науковий, а не художній твір. «Ясність – це пряма реакція на звичність елементів та їх сполучень у фразі» (Л. А. Булаховський).

Наукові твори більше чи менше стандартизовані, тобто їм властивий стереотип і в побудові текстів, і в оформленні складових частин, зокрема й речень. Дотримання традиції особливо важливе на початковому етапі оволодіння науковим стилем. Досвід наукової творчості згодом дасть вам змогу писати оригінальні тексти, але спочатку варто все-таки орієнтуватися на зразки. Дотримуючись традицій, ставтеся до них критично. Так, серед стереотипних елементів наукового стилю є дуже багато штамів, які увійшли до української мови під впливом мови російської. До слів-жертв надуживання належать передусім такі: *питання, завдання, проблема, справа* і под. Особливо не поталанило першому з них, яке настільки втратило своє конкретне значення, що вживається тепер у численних сполученнях: *питання стоїть, постає, входить, піднімається, вирішується, розглядається; воно важливе, першочергове, гостре, пов'язане, вирішене; питання ставлять, піднімають, зачіпають, порушують, розглядають, обговорюють, розв'язують; в питанні щось роблять, його навіть зустрічають*.

Порушення синтаксичних норм. Правильне розуміння тексту досягається системністю, нормативністю засобів, якими користується автор. Граматична будова мовних одиниць сприймається, як правило, підсвідомо, в процесі освоєння змісту написаного. Іншими словами, читач не думає про мовні закони, а намагається осягнути зміст. Але підсвідомість у сприйманні граматичних форм часом порушується, і саме тоді, коли порушуються норми, за якими ці форми утворюються. Внаслідок цього читач починає свідомо осмислювати мовні особливості тексту, що, без сумніву, відволікає від змісту. Отже, якщо ви хочете, щоб усі нюанси вашої думки не пройшли повз увагу читача, застосовуйте ті мовні засоби, сприймати які можна автоматично, підсвідомо. Для вдосконалення синтаксичних навичок передусім звертайте увагу на зв'язок підмета з присудком. Так, якщо в реченні є два підмети, які пов'язуються з одним присудком, то присудок треба ставити в множині тільки тоді, коли він стоїть після підметів:

неправильно	правильно
плануються створення алгоритмів і вдосконалення програм	планується створення алгоритмів і вдосконалення програм
	створення алгоритмів і вдосконалення програм плануються на наступний рік

Так, слова *багато, мало, немало, чимало* поєднуються з присудком, який стоїть у формі однини: *багато вчених погоджується* з. Але коли з одним підметом поєднується кілька присудків або коли підкреслюється активність дії, вживається форма множини: *багато мовознавців досліджували текст, аналізували твори різних жанрів...*. Слова *більшість, меншість, ряд, частина* вимагають від присудка і однини, і множини. Однини – якщо при слові *більшість* немає керованого слова (*більшість погодилася*); якщо підмет і присудок стоять у реченні поряд (*більшість студентів склала іспити*). Множини – якщо між підметом і присудком є інші члени речення (*більшість заходів, які запланував відділ, виконуються*); якщо при слові *більшість* є кілька керованих слів у формі множини (*більшість робітників, інженерів, службовців беруть участь...*); якщо при підметі зі словом *більшість* і под. є однорідні присудки (*більшість учених погоджуються, виступають...*); якщо підкреслюється активність і роздільність дій, що їх виконують особи, названі в підметі (*більшість дітей розбіглися в різні боки*); у реченнях зі складеним іменним присудком (*більшість науковців були задоволені доповіддю*). Треба уникати помилок при вживанні однорідних членів речення. Дуже часто один однорідний член вимагає від залежного слова однієї форми, а другий – іншої. Тому не можна поєднувати їх з одним словом. Наприклад: словосполучення *контроль і управління системою* розкладається на два – *контроль системою і управління системою*. Добре видно, що перший із складників виходить за межі норм. А тому треба або поширити висловлювання – *контроль системи (контроль за системою) і управління нею*, або вилучити один з однорідних членів (якщо, звичайно, дозволяє зміст). Вживаючи однорідні члени, треба дуже уважно аналізувати їхній зміст. Інакше вийде щось на зразок «*На вечорі було багато людей і студентів*» – студенти, отже, до категорії людей не входять. Порівняйте також: *на заводах, фабриках і промислових підприємствах* – фраза досить-таки невдала, бо хіба заводи – це не промислові підприємства?

Спостерігається також неправильне вживання і сполучників – коли перша частина береться з одного сполучника, а друга – з іншого. Наприклад, «гібрид» *не тільки, а також* (від *не тільки, а й + а також*).

Велику кількість позанормових уживань дають дієприкметникові та дієприслівникові звороти. Порівняйте:

неправильно	правильно
Вражене місце кислотою чи лугом необхідно швидко протерти чистою ганчіркою.	Вражене кислотою чи лугом місце необхідно швидко протерти чистою ганчіркою.
	Місце, вражене кислотою чи лугом, необхідно швидко протерти чистою ганчіркою.

Якому з двох синтаксично правильних речень віддати перевагу? Очевидно, що другому, оскільки в ньому пов'язані за змістом слова стоять поряд, а це полегшує сприймання викладу. Використовуючи дієприслівникові звороти, ви можете мимохіть створити гумористичну ситуацію: *«Прийшовши додому, настрій піднявся»*. Запам'ятайте: обидві дії (та, яку позначає дієслово, і позначувана дієприслівником) обов'язково повинен виконувати той самий суб'єкт. У наведеному прикладі не так: прийшов додому хтось, а піднявся настрій. Кожна дія належить своєму власному суб'єктові. Щоб запобігти таким помилкам, найкраще у сумнівних випадках уживати складні речення: *«Коли я прийшов додому, настрій у мене піднявся»*. Менше помітно недоречності в безособових реченнях:

неправильно	правильно
Закінчивши дослідження, складено звіт.	Закінчивши дослідження, склали звіт.
	Коли закінчилися дослідження, було складено звіт.

А втім, українці користуються дієприслівниками дуже часто – це надає мові легкості вимовляння й мелодійності. Так, дієприслівниками передаються російські іменні конструкції з прийменниками *по, при, после*: *по получении – одержавши; при описании – описуючи; после окончания – закінчивши*.

Складні речення потребують особливої уваги, адже тут треба не лише подбати про відповідні граматичні зв'язки в межах кожної частини, а й відповідно узгодити частини між собою, наприклад: *«У ході формування мозаїки тих форм зв'язків при кроскореляційному аналізі поверхонь, які ми можемо спостерігати, відбувається відокремлення різних ділянок кори»*. Неправильно побудовано й таке складне речення: *«Для ліквідації виробничого травматизму велике значення має зміцнення виробничої дисципліни, необхідно широко пропагувати безпечні методи праці»*. Тут поєднано різнотипні частини. виправити це речення нескладно, варто лише зробити частини однотипними, змінивши, наприклад, другу частину: *«... широка пропаганда безпечних методів праці»*. Це речення можна вдосконалити й іншим шляхом: *«Щоб позбутися виробничого травматизму, треба зміцнювати виробничу дисципліну, а також*

широко пропагувати безпечні методи праці». Бачимо, що спрощення форми зовсім не зашкодило змістові, а навпаки, надало реченню ясності і точності. У складних реченнях більша, ніж у простих, можливість появи однакових слів (у мовознавстві це явище називається тавтологією). Наприклад: «Експериментальні дослідження дали змогу зробити ряд уточнень до методики проведення калібрування стереосистеми, що дало змогу помітно покращити якість отримуваної математичної моделі стереосистеми».

Питання:

1. Дослівність перекладу як проблема редагування.
2. Керування як граматична проблема редагування.
3. Дієприкметники та дієприкметникові звороти як проблема редагування.
4. Суб'єкт та об'єкт дії як проблема редагування.
5. Логічний наголос як проблема редагування.
6. Подібні форми слів як проблема редагування.
7. Багатослівність як проблема редагування.
8. Ясність викладу як проблема редагування.
9. Порушення синтаксичних норм як проблема редагування.

ДОДАТОК 1

ТЕКСТИ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДУ ТА РЕДАГУВАННЯ

Текст 1. History of Computing Hardware

The first use of the word «computer» was recorded in 1613, referring to a person who carried out calculations, or computations, and the word continued to be used in that sense until the middle of the 20th century. From the end of the 19th century onwards though, the word began to take on its more familiar meaning, describing a machine that carries out computations.

The history of the modern computer begins with two separate technologies—automated calculation and programmability—but no single device can be identified as the earliest computer, partly because of the inconsistent application of that term. Examples of early mechanical calculating devices include the [abacus](#), the [slide rule](#) and arguably the [astrolabe](#) and the [Antikythera mechanism](#) (which dates from about 150–100 BC). [Hero of Alexandria](#) (c. 10–70 AD) built a mechanical theater which performed a play lasting 10 minutes and was operated by a complex system of ropes and drums that might be considered to be a means of deciding which parts of the mechanism performed which actions and when. This is the essence of programmability.

The «castle clock», an [astronomical clock](#) invented by [Al-Jazari](#) in 1206, is considered to be the earliest [programmable analog computer](#). It displayed the [zodiac](#), the [solar](#) and [lunar orbits](#), a [crescent moon](#)-shaped [pointer](#) travelling across a gateway causing [automatic doors](#) to open every [hour](#), and five [robotic](#) musicians who played music when struck by [levers](#) operated by a [camshaft](#) attached to a [water wheel](#). The length of [day](#) and [night](#) could be re-programmed to compensate for the changing lengths of day and night throughout the year.

The [Renaissance](#) saw a re-invigoration of European mathematics and engineering. [Wilhelm Schickard](#)'s 1623 device was the first of a number of mechanical calculators constructed by European engineers, but none fit the modern definition of a computer, because they could not be programmed.

In 1801, [Joseph Marie Jacquard](#) made an improvement to the [textile loom](#) by introducing a series of [punched paper cards](#) as a template which allowed his loom to weave intricate patterns automatically. The resulting Jacquard loom was an important step in the development of computers because the use of punched cards to define woven patterns can be viewed as an early, albeit limited, form of programmability.

It was the fusion of automatic calculation with programmability that produced the first recognizable computers. In 1837, [Charles Babbage](#) was the first to conceptualize and design a fully programmable mechanical computer, his [analytical engine](#). Limited finances and Babbage's inability to resist tinkering with the design meant that the device was never completed.

In the late 1880s, Herman Hollerith invented the recording of data on a machine readable medium. Prior uses of machine readable media, above, had been for control, not data. After some initial trials with paper tape, he settled on punched cards. To process these punched cards he invented the [tabulator](#), and the [keypunch](#) machines. These three inventions were the foundation of the modern information processing industry. Large-scale automated data processing of punched cards was performed for the [1890 United States Census](#) by Hollerith's company, which later became the core of [IBM](#). By the end of the 19th century a number of technologies that would later prove useful in the realization of practical computers had begun to appear: the [punched card](#), [Boolean algebra](#), the [vacuum tube](#) (thermionic valve) and the [teleprinter](#).

Tekcm 2. Calories and Dieting

The energy stored in food is measured in terms of calories. Technically, 1 calorie is the amount of energy required to raise the temperature of 1 gram of [water](#) 1 degree centigrade. The calorie measure used commonly to discuss the energy content of food is actually a kilocalorie or 1000 real calories. This is the amount of energy required to raise 1 kilogram of water (about 2.2 pounds) 1 degree centigrade.

Different foods contain different amounts of energy – which is why a small piece of chocolate can have many more calories than a similarly sized piece of lettuce.

However, since calories are a measure of energy, there cannot be, as some diet books claim, different types of calories. A fat calorie has the same amount of energy as a protein or carbohydrate calorie.

A person's caloric need is determined using a variety of mathematical equations. Age, height, current weight, and desired weight are taken into account. Diet is what you eat. Dieting usually refers to eating fewer calories to lose weight.

The amount of calories in a diet refers to how much energy the diet can provide for the body. A [well-balanced diet](#) is one that delivers an adequate amount of calories while providing the maximum amount of nutrients.

The body breaks down food molecules to release the energy stored within them. This energy is needed for vital functions like movement, thought, growth – anything that you do requires the use of fuel. The body stores energy it does not need in the form of fat cells for future use.

The process of breaking down food for use as energy is called metabolism. Increased activity results in increased metabolism as the body needs more fuel. The opposite is also true. With decreased activity the body continues to store energy in fat and does not use it up. Therefore, weight gain is the result of increased intake of food, decreased activity, or both.

The nutrition labels on food packages indicate the number of calories contained in the food. Naturally, different foods provide different amounts of calories. Some

foods, such as ice-cream, have many calories; while others, like leafy vegetables, have few.

Diets that are excessively low in calories are considered dangerous and do not result in healthful weight loss. A more desirable method of weight reduction is one that is moderate in calories and that encourages routine exercise.

Children and young adults should not limit calories below the Recommended Daily Allowance because they require a certain amount of calories for growth and development. Better eating habits for the entire family often accomplish the caloric decrease that is required for a child or young adult to reach a desirable weight.

Tekm 3. Celestial Mechanics

The story of the mathematical representation of celestial motions starts in the antiquity and, notwithstanding the prevalent wrong ideas placing the Earth at the center of the universe, the prediction of the planetary motions were very accurate allowing, for instance, to forecast eclipses and to keep calendars [synchronized](#) with the motion of the Earth around the Sun. The epicycles, introduced by Apollonius of Perga around 200 BC, allowed the observed motions to be represented by series of circular functions. They were used to predict celestial motions for almost 2 millennia. Their long life was certainly related to the stagnation that prevailed in the western world during the dark ages between the end of the Hellenic civilization and the Renaissance. In the 16th century, the Copernican revolution put the Sun in center of the Universe. However, the breakthrough in our knowledge of celestial motions was rather related to Tycho Brahe and Johannes Kepler. Tycho, in his Uraniborg observatory, accurately measured the position of the planets in the sky for more than 20 years. Kepler inherited the data gathered by Tycho and used them to discover the three laws that bear his name. First Law or Elliptical Orbits Law (1609): The planets move on ellipses with one focus in the Sun; Second Law or Law of Equal Areas (1609): The planets move with constant areal velocity (equal areas are swept in equal times); in modern words: with constant angular momentum; Third Law or Harmonic Law (1619): The ratio of the cube of the semi-major axes of the ellipses to the square of the periods of the planetary motions is constant and the same for all planets.

The work of Kepler is a monument to the human genius. First of all, Tycho's data on [Mars](#) could not be fitted to a heliocentric uniform motion. With respect to a uniform motion, sometimes Mars was in advance, sometimes in retard. Kepler decided to tackle the problem from scratch! Remember that Mathematics also remained stagnant since antiquity and the tools inherited from the Greeks, Geometry and Arithmetic, were the only available. Kepler considered, as working hypotheses, that the Earth was uniformly moving on a circle and that the motion of Mars was periodic and coplanar with the motion of the Earth. Then, he used Tycho's observations to determine the orbit of Mars. Tycho's observations were apparent positions of the planet on the stars background. The resulting datum is a direction

(only recently distances can be measured and, even though, only in a few cases). Kepler constructed triangles (Fig. 2). After having determined the period of the motion of Mars around the Sun, he looked for observations in dates separated by just one period. Then, he constructed triangles, each having as vertices one position of Mars in space (assumed to be the same – after one period Mars returns to the same position) and the position of the Earth in the two dates. The angles of the triangle were obtained from the measurements done by Tycho, and these triangles allowed the position of Mars relative to the Earth to be determined. He thus found that the orbit of Mars was not a circle but rather an ellipse with one focus in the Sun. After that, he inverted the process. He assumed that the real motion of Mars followed an ellipse with constant areal velocity, and started looking for observations separated by one year (in one year the Earth is back to the same place). The triangles now have two vertices on the orbit of Mars (assumed as known) and one vertex on the position of the Earth at those dates. The triangles thus obtained allowed to know the position of the Earth with respect to the orbit of Mars and, in this way, Kepler discovered that the Earth, also, was moving on an ellipse with constant areal velocity. The two first laws were thus discovered. The third law remained elusive for about one more decade, but was finally unraveled.

Tekm 4. Acids and Bases

Acids and bases, two related classes of chemicals; the members of each class have a number of common properties when dissolved in a solvent, usually water. Acids in water solutions exhibit the following common properties: they taste sour; turn litmus paper red; and react with certain metals, such as zinc, to yield hydrogen gas. Bases in water solutions exhibit these common properties: they taste bitter; turn litmus paper blue; and feel slippery. When a water solution of acid is mixed with a water solution of base, water and a salt are formed; this process, called neutralization, is complete only if the resulting solution has neither acidic nor basic properties.

Acids and bases can be classified as organic or inorganic. Some of the more common organic acids are: citric acid, carbonic acid, hydrogen cyanide, salicylic acid, lactic acid, and tartaric acid. Some examples of organic bases are: pyridine and ethylamine. Some of the common inorganic acids are: hydrogen sulfide, phosphoric acid, hydrogen chloride, and sulfuric acid. Some common inorganic bases are: sodium hydroxide, sodium carbonate, sodium bicarbonate, calcium hydroxide, and calcium carbonate.

Acids, such as hydrochloric acid, and bases, such as potassium hydroxide, that have a great tendency to dissociate in water are completely ionized in solution; they are called strong acids or strong bases. Acids, such as acetic acid, and bases, such as ammonia, that are reluctant to dissociate in water are only partially ionized in solution; they are called weak acids or weak bases. Strong acids in solution produce a high concentration of hydrogen ions, and strong bases in solution produce a high concentration of hydroxide ions and a correspondingly low concentration of

hydrogen ions. The hydrogen ion concentration is often expressed in terms of its negative logarithm, or pH (see separate article). Strong acids and strong bases make very good electrolytes (see electrolysis), i.e., their solutions readily conduct electricity. Weak acids and weak bases make poor electrolytes.

There are three theories that identify a singular characteristic which defines an acid and a base: the Arrhenius theory, for which the Swedish chemist Svante Arrhenius was awarded the 1903 Nobel Prize in chemistry; the Brønsted-Lowry, or proton donor, theory, advanced in 1923; and the Lewis, or electron-pair, theory, which was also presented in 1923. Each of the three theories has its own advantages and disadvantages; each is useful under certain conditions.

The Arrhenius Theory

When an acid or base dissolves in water, a certain percentage of the acid or base particles will break up, or dissociate (see dissociation), into oppositely charged ions. The Arrhenius theory defines an acid as a compound that can dissociate in water to yield hydrogen ions, H^+ , and a base as a compound that can dissociate in water to yield hydroxide ions, OH^- . For example, hydrochloric acid, HCl , dissociates in water to yield the required hydrogen ions, H^+ , and also chloride ions, Cl^- . The base sodium hydroxide, $NaOH$, dissociates in water to yield the required hydroxide ions, OH^- , and also sodium ions, Na^+ .

The Brønsted-Lowry Theory

Some substances act as acids or bases when they are dissolved in solvents other than water, such as liquid ammonia. The Brønsted-Lowry theory, named for the Danish chemist Johannes Brønsted and the British chemist Thomas Lowry, provides a more general definition of acids and bases that can be used to deal both with solutions that contain no water and solutions that contain water. It defines an acid as a proton donor and a base as a proton acceptor. In the Brønsted-Lowry theory, water, H_2O , can be considered an acid or a base since it can lose a proton to form a hydroxide ion, OH^- , or accept a proton to form a hydronium ion, H_3O^+ (see amphoterism). When an acid loses a proton, the remaining species can be a proton acceptor and is called the conjugate base of the acid. Similarly when a base accepts a proton, the resulting species can be a proton donor and is called the conjugate acid of that base. For example, when a water molecule loses a proton to form a hydroxide ion, the hydroxide ion can be considered the conjugate base of the acid, water. When a water molecule accepts a proton to form a hydronium ion, the hydronium ion can be considered the conjugate acid of the base, water.

The Lewis Theory

Another theory that provides a very broad definition of acids and bases has been put forth by the American chemist Gilbert Lewis. The Lewis theory defines an acid as a compound that can accept a pair of electrons and a base as a compound that can donate a pair of electrons. Boron trifluoride, BF_3 , can be considered a Lewis acid and ethyl alcohol can be considered a Lewis base.

Tekcm 5. Translator's Creativity

Translation is a sort of reproductive art, but especially in cases of the greater aesthetic value and pragmatic aspects of the text, particularly when translating literary texts, the creativity of the translator goes into action. However, it must not surpass the intention of the author of the source text.

Respecting system differences between the source and target languages as well as mastering the technique and methodology of translation is considered a *conditio sine qua non*; more problematic is mastering the pragmatic aspect of the translation. That means respecting the different language and life experiences of the source and target addressees, different language situations and usages, different degrees of explicitness and explicativeness, different degrees of cohesion, different habits and means of expressing emotions and attitudes, different associations, images and different degrees of their use, different registers and clichés in parallel situations, different stylistic standards in the same genres, etc. In fact, it is more or less the matter of Nida's well-known "dynamic equivalence" in a broader sense of the term, or of our (i.e. Prague school) functional equivalence. Particularly in that field, creativity comes into play.

Nevertheless, a translator's creativity must have its limits. Judging its right degree might lie within the scope of modern translatology, which approaches the translation from the holistic point of view and which can with advantage use the principles of text linguistics. These might be of some use just because translation should keep all the text parameters or textuality standards unchanged as far as possible (with adequate adaptation to the conventions of the target language). It should be added that, in general, all the well-known characteristics of textuality have been more or less respected intuitively by translators even before text linguistics gave systemic reasons for them, nevertheless, let us point them out with A. Neubert:

1. Basic is the intentionality of the message, which "is meant to sensitize us to the correlation between intentions (author's and translator's) and texts".
2. Acceptability of the text in the sense of Grice's maxims (quantity, quality, relation, manner) should be related to the tradition of the respective genres in the particular culture.
3. Very important is situationality (local and temporal setting), adapting the text to the target situation, to the target reader, but within certain limits again.
4. The scope of information which the translator communicates to the reader of the target language in the matter of events, states, processes, objects, persons, places and institutions of the source language community should correspond to the function and type of the text.
5. Coherence, the logical structure of the text must often be re-built on the basis of understanding the coherence of the source text. Its role may be quite decisive, especially in special purpose literature.

6. In close connection with coherence stands cohesion, which reflects coherence on the surface level of the text making it “visible”. The proportion of the coherence reflected in the cohesive devices used in the translation depends on the usage in the respective genre of the text and in the individual style of the author. – It is a difficult task for the translator to convey the right degree of coherence / cohesion to match the author’s intention. Sometimes it is better to keep the logical connection “invisible”.

7. Intertextuality based on the previous experience with analogous texts may be of great help to the translator in the choice of other text parameters.

The said text parameters follow Neubert’s presentation, but their order does not quite correspond to their rank of importance they have from the translator’s point of view. Even if Leech’s politeness principle was later included in their repertoire, the text parameters are rather vague and their characteristics rather broad, so that trying to avoid overlapping is by no means easy.

As is generally known, translation is not only a matter of routine, the translator has to make decisions. So far we are treating the introductory, preparatory phase of the process of translation, which leaves much to do in the following stage. Within the latter the translator has to fill systemic communicative factors with concrete language devices respecting the mentioned differences in typology, structure, denotation and connotation, tradition and convention. In other words, considering text parameters is essentially part and parcel of the phase which underlies so-called strategic decisions.

Tekm 6. English as an International Language

Historically, applied linguistics has been linked to second language (L2) teaching; consequently, critical applied linguistics has also given considerable attention to the sociopolitical critique of L2 education, in particular the role and position of English as an international language. In mainstream applied linguistics, the global expansion of English tends to be seen as either beneficial or neutral. The

English-as-beneficial position points to the advantages of having a worldwide lingua franca for international communication, while the English-as-neutral position considers it a utilitarian phenomenon resulting from events and processes that have been decades, if not centuries, in the making – and a phenomenon that may not survive long term, as has historically been the case with other languages of wider communication, e.g., Latin.

For critical applied linguistics, English is the international language of communication not for historical and now commercial, scientific, technological, diplomatic, and travel reasons, but rather for ideological, imperialistic, hegemonic, capitalistic – in short, political – reasons. Viewing language as inextricably tied to power, class, and socioeconomic relations, critical applied linguists reject the idea that global English can be regarded as either beneficial or neutral. In response to the former, they ask, “Beneficial for whom?” and their answer is that only the powerful and privileged elites in the world are advantaged by international English, whereas the less powerful or powerless are increasingly marginalized by not having access to English.

In response to the English-as-neutral point of view, critical applied linguists assert that there is no such thing as a neutral position, and that accepting the role of

English in the world without a struggle is “an uncritical endorsement of capitalism, its science and technology, a modernization ideology, . . . the Americanization and homogenization of world culture, linguistic culture, and media imperialism” (Phillipson, 1999: 274). An extension of the charge of imperialism is that in attaining linguistic dominance, English has contributed to the diminishment and death of other languages, as globalization, mediated above all through English, swallows up local cultures and languages, while educational systems throughout the world require students to study English at the expense of their local, indigenous languages.

Although English is currently the ascendant international language, indictments against the effects of its power can also be made against other major languages of the world. The dominance of Chinese (Mandarin Chinese), for example, has threatened the survival of at least 20 local languages in China.

Spanish and Portuguese have contributed to the extinction or near-extinction of dozens of indigenous languages in Mexico and Central and South America.

The power of Russian in Siberia has caused the disappearance of nearly all of the 40 local languages there. Moreover, Russian was so oppressively imposed on educational systems in the former Soviet Union that after its break-up one of the first acts of the newly independent eastern European countries was to replace Russian with English as a second language in the schools. And to this day France and Germany spend millions to promote French and German language and culture around the world. Whether through force of numbers, political and economic power, repressive measures, laissez-faire indifference, global competition, cultural marketing, or all combined, the pattern is unequivocal that the most widely spoken languages in the world have overwhelmed smaller languages in their spheres of power and influence.

This pattern is not set in stone, however, and there are indications of efforts to slow or halt the trend. As the realities of language endangerment and extinction have been increasingly publicized (e.g., by UNESCO), governments or official bodies have attempted to intervene on behalf of threatened languages through language policy and planning. For example, the European Bureau for Lesser Used Languages was established by the European Parliament in 1984 to protect the language rights of the more than 50 million people in the European Union who speak one of the 40 identified minority languages. As mentioned earlier, Mozambique as well as other African nations have worked to set up bilingual education programs in order to provide linguistic minority children with greater access to education in both their native language and the official language.

Tekem 7. Multilateral Diplomacy

For me multilateral diplomacy is of particular interest and concern since I am involved in it on a daily basis. I would like to share with you some of these concerns and ideas on how multilateral diplomatic interaction can be improved. Multilateral diplomacy is often considered to be a type of superstructure over bilateral diplomacy. I think these are two sides of the same coin and none excludes the other. Interaction between bilateral and multilateral diplomacy creates a new pattern of political behaviour. A good example is the negotiation of a nuclear test ban. In the past test

ban treaties were the result of bilateral Soviet-American negotiations. Only CTBT has been worked out at the Conference on Disarmament. Multilateralism has not excluded bilateralism or other types of negotiation. To use a modern technical analogy, I would say that bilateral negotiations are similar to using a mobile telephone, whilst multilateral negotiations resemble using the Internet. They can naturally complement each other.

More than that, multilateral negotiations, despite their being time-consuming, are a very effective safeguard against hegemonistic and similar intentions. This has become more evident at the dawn of multilateral diplomacy. When the series of congresses which followed the treaty of Vienna of 1815 at last came to an end, the British Foreign Secretary, Canning, returning from conferences, was said to have praised a state of normal bilateral diplomacy which he summed up as «each for himself and God for us all.» Undoubtedly multilateral diplomacy drastically limits the egoistical aspirations of the states.

Although multilateral negotiations are basically similar to bilateral, a number of sophisticated methods and techniques have been developed in multilateralism to cope with extensive diplomatic interactions. In the United Nations and other multilateral fora there is an official hierarchy of committees and sub-committees and a semi-official system of groups of states formed on the basis of geographic or economic proximity. For example, there are the groups of African, Latin American and Arab States, the EU States or the Group of 77 developing countries which actually comprises more than one hundred states.

Perhaps, the major peculiarity of the multilateral talks is the importance of the rules of procedure. When, as in the case of the United Nations, 185 delegations have to communicate with each other at the same time, there must be some rather clear and strict rules to maintain orderly interactions. As the well-known British historian, Harold Nicolson, once noted during a large international conference – the matters of organisation and procedure become no less important than the political issues. If poorly handled they can become a major disintegrating factor.

The post-Cold War multilateralism is characterised by more complex agendas of conferences and negotiations with larger numbers of issues and the growing involvement of experts, citizens groups and NGOs. Multilateral diplomacy is trying to adapt to these new conditions. However, this process is painfully slow. Many aspects of multilateral diplomacy still need to be revised, starting with procedural and methodological issues.

First of all there should be a clear line of distinction between negotiations and treaty-making. The process of multilateral negotiations consists of two stages: exploratory, as the initial stage, and treaty-making as the highest stage. The latter could be subdivided into the definition of parameters of a future agreement and the working out of it. Of course, the division is conditional. There is no Berlin Wall between the different stages. Bearing in mind this simple structure, it is not difficult to build the negotiations process in such a way that the result is achieved quickly and minimal resources are used. Unfortunately in some negotiation fora, the participants confuse the different stages and throw the whole process into disorder. Such negotiations may last for years and consist of endless positional statements.

One of the favourite negotiation methods during the Cold War was the linkage of unrelated issues. This was a rough way of forcing the counterpart to make concessions. Though the international environment has drastically changed, this method is still in use today. Modern diplomacy needs the opposite approach. Compromise requires what I call constructive parallelism in all areas of negotiation, which presupposes that progress in one area creates the opportunity for advancement in other directions. Compromise is neither a capitulation nor a sign of weakness. The art of compromise is a concession in secondary matters, not in principles. It should be noted, however, that not everything depends on the negotiators. If there is no political will even the best negotiator cannot do much.

Tekst 8. UN Resolution

Adopted by the Security Council at its 3965th meeting, on 12 January 1999

The Security Council,

Reaffirming its resolution 696 (1991) of 30 May 1991 and all subsequent relevant resolutions, in particular resolutions 1196 (1998) of 16 September 1998 and 1219 (1998) of 31 December 1998,

Recalling the statement of its President of 23 December 1998,

Expressing its outrage at the downing on 2 January 1999 of a second United Nations-chartered aircraft over territory controlled by the União Nacional para a Independência Total de Angola (UNITA), which brings to six the number of aircraft lost in this area in recent months,

Expressing its deep concern regarding the fate of the passengers and crews of the above-mentioned aircraft, and its deep regret at the loss of life in these incidents,

Stressing that attacks against personnel who act on behalf of the United Nations are unacceptable and unjustifiable by whomsoever committed,

Deploping the lack of cooperation by UNITA in clarifying the circumstances of these tragic incidents which occurred over territory under its control and in permitting the prompt dispatch of the United Nations search and rescue mission,

Acting under Chapter VII of the Charter of the United Nations,

1. Condemns the downing of the two aircraft chartered by the United Nations, deplores the loss under suspicious circumstances of other commercial aircraft, and demands that all such attacks cease immediately;

2. Reaffirms its resolve to establish the truth about the circumstances of and to determine the responsibility for the downing of the two aircraft chartered by the United Nations and the loss under suspicious circumstances of 99-00643 (E) /...

S/RES/1221 (1999) other commercial aircraft over UNITA controlled territory through an immediate and objective international investigation of these tragic incidents, and reiterates its call upon all concerned, especially UNITA, to cooperate fully with and to facilitate such an investigation;

3. Concludes that the leader of UNITA, Mr. Jonas Savimbi, has not complied with the demands contained in its resolution 1219 (1998) of 31 December 1998;

4. Reiterates its demand that the leader of UNITA, Mr. Jonas Savimbi, cooperate immediately and in good faith in the search for and rescue of possible survivors of the above-mentioned incidents;

5. Welcomes the concrete actions undertaken by the Government of Angola to follow up the commitment made by the President of Angola to the Special Envoy of the Secretary-General on 5 January 1999 regarding the cooperation to be extended to the United Nations search and rescue efforts, and encourages it to continue to extend such cooperation;

6. Requests the International Civil Aviation Organization (ICAO) to provide all possible support to the investigation of those incidents as soon as conditions on the ground permit, and urges Member States with investigative capability and expertise to assist the United Nations upon request in the investigation of those incidents;

7. Stresses the obligation of Member States to comply with the measures imposed against UNITA contained in resolutions 864 (1993) of 15 September 1993, 1127 (1997) of 28 August 1997 and 1173 (1998) of 12 June 1998;

8. Expresses its readiness to pursue reports of violations of the measures referred to in paragraph 7 above, to take steps to reinforce the implementation of these measures and to consider the imposition of additional measures, including in the area of telecommunications, on the basis of a report to be prepared by the Committee established pursuant to resolution 864 (1993) by 15 February 1999 drawing on the expertise of relevant bodies and organizations, including the International Telecommunication Union;

9. Encourages the Chairman of the Committee referred to in paragraph 8 above to consult with the Organization of African Unity (OAU) and the Southern African Development Community (SADC) on ways to strengthen the implementation of the measures referred to in paragraph 7 above;

10. Decides to remain actively seized of the matter.

Tekcm 9. Assault on Terrorism

WASHINGTON – At first, the news from Yemen on May 25 sounded like a modest victory in the campaign against terrorists: an airstrike had hit a group suspected of being operatives for Al Qaeda in the remote desert of Marib Province, birthplace of the legendary queen of Sheba.

But the strike, it turned out, had also killed the province's deputy governor, a respected local leader who Yemeni officials said had been trying to talk Qaeda members into giving up their fight. Yemen's president, Ali Abdullah Saleh, accepted responsibility for the death and paid blood money to the offended tribes.

The strike, though, was not the work of Mr. Saleh's decrepit Soviet-era air force. It was a secret mission by the United States military, according to American officials, at least the fourth such assault on Al Qaeda in the arid mountains and deserts of Yemen since December.

The attack offered a glimpse of the Obama administration's shadow war against Al Qaeda and its allies. In roughly a dozen countries – from the deserts of North Africa, to the mountains of Pakistan, to former Soviet republics crippled by ethnic and religious strife – the United States has significantly increased military and intelligence operations, pursuing the enemy using robotic drones and commando teams, paying contractors to spy and training local operatives to chase terrorists.

The White House has intensified the Central Intelligence Agency's drone missile campaign in Pakistan, approved raids against Qaeda operatives in Somalia and launched clandestine operations from Kenya. The administration has worked with European allies to dismantle terrorist groups in North Africa, efforts that include a recent French strike in Algeria. And the Pentagon tapped a network of private contractors to gather intelligence about things like militant hide-outs in Pakistan and the location of an American soldier currently in Taliban hands.

While the stealth war began in the Bush administration, it has expanded under President Obama, who rose to prominence in part for his early opposition to the invasion of Iraq. Virtually none of the newly aggressive steps undertaken by the United States government have been publicly acknowledged. In contrast with the troop buildup in Afghanistan, which came after months of robust debate, for example, the American military campaign in Yemen began without notice in December and has never been officially confirmed.

Obama administration officials point to the benefits of bringing the fight against Al Qaeda and other militants into the shadows. Afghanistan and Iraq, they said, have sobered American politicians and voters about the staggering costs of big wars that topple governments, require years of occupation and can be a catalyst for further radicalization throughout the Muslim world.

Instead of "the hammer," in the words of John O. Brennan, President Obama's top counterterrorism adviser, America will rely on the "scalpel." In a speech in May, Mr. Brennan, an architect of the White House strategy, used this analogy while pledging a "multigenerational" campaign against Al Qaeda and its extremist affiliates.

Yet such wars come with many risks: the potential for botched operations that fuel anti-American rage; a blurring of the lines between soldiers and spies that could put troops at risk of being denied Geneva Convention protections; a weakening of the Congressional oversight system put in place to prevent abuses by America's secret operatives; and a reliance on authoritarian foreign leaders and surrogates with sometimes murky loyalties.

Tekcm 10. A Very Short Story by Ernest Hemingway

One hot evening in Padua they carried him up onto the roof and he could look out over the top of the town. There were chimney swifts in the sky. After a while it got dark and the searchlights came out. The others went down and took the bottles with them. He and Luz could hear them below on the balcony. Luz sat on the bed. She was cool and fresh in the hot night.

Luz stayed on night duty for three months. They were glad to let her. When they operated on him she prepared him for the operating table; and they had a joke about friend or enema. He went under the anaesthetic holding tight on to himself so he would not blab about anything during the silly, talky time. After he got on crutches he used to take the temperatures so Luz would not have to get up from the bed. There were only a few patients, and they all knew about it. They all liked Luz. As he walked back along the halls he thought of Luz in his bed.

Before he went back to the front they went into the Duomo and prayed. It was dim and quiet, and there were other people praying. They wanted to get married, but there was not enough time for the banns, and neither of them had birth certificates. They felt as though they were married, but they wanted everyone to know about it, and to make it so they could not lose it.

Luz wrote him many letters that he never got until after the armistice. Fifteen came in a bunch to the front and he sorted them by the dates and read them all straight through. They were all about the hospital, and how much she loved him and how it was impossible to get along without him and how terrible it was missing him at night.

After the armistice they agreed he should go home to get a job so they might be married. Luz would not come home until he had a good job and could come to New York to meet her. It was understood he would not drink, and he did not want to see his friends or anyone in the States. Only to get a job and be married. On the train from Padua to Milan they quarreled about her not being willing to come home at once. When they had to say good-bye, in the station at Milan, they kissed good-bye, but were not finished with the quarrel. He felt sick about saying good-bye like that.

He went to America on a boat from Genoa. Luz went back to Pordonone to open a hospital. It was lonely and rainy there, and there was a battalion of arditi quartered in the town. Living in the muddy, rainy town in the winter, the major of the battalion made love to Luz, and she had never known Italians before, and finally wrote to the States that theirs had only been a boy and girl affair. She was sorry, and she knew he would probably not be able to understand, but might some day forgive her, and be grateful to her, and she expected, absolutely unexpectedly, to be married in the spring. She loved him as always, but she realized now it was only a boy and girl love. She hoped he would have a great career, and believed in him absolutely. She knew it was for the best.

The major did not marry her in the spring, or any other time. Luz never got an answer to the letter to Chicago about it. A short time after he contracted gonorrhea from a sales girl in a loop department store while riding in a taxicab through Lincoln Park.

ДОДАТОК 2 КОРЕКТУРНІ ЗНАКИ

Коректурний знак	Призначення	Зразок застосування
	Друкувати текст з абзацу	\geq Констатуюча частина може бути відсутня
	Ліквідувати абзац	Думка не закінчена.) Абзац не потрібен
	Вписати літеру	Цілком ^у сично
	Вписати пропущене або замінити помилково написане слово	Документ ^{без} $\sqrt{\text{помилки}}$
	Вилучити проміжок між словами	Документ / (---) / знаходиться на виконанні
	Вилучити проміжок у слові	До \updownarrow ку \updownarrow мент
	Вилучити знак або літеру	Організація місця
	Роз'єднати слова, надруковані разом	Наказ \updownarrow ає
	Вилучити зайві слова	Літературна мова мова
	Вилучити зайвий текст	При підготовці наказів слід враховувати йх розпорядчі та виконавчі значення
	Відновити помилково закреслене слово	Активна форма вживається
	Поміняти місцями слова, надруковані поряд	Розпорядча $\boxed{\text{може}}$ $\boxed{\text{частина}}$ поділятися
	Поміняти місцями слова в реченні	Слова поміняти в реченні місцями
	Переставити з одного рядка в другий слово або групу слів	Кожен пункт наказу арабськими цифрами $\boxed{\text{нумерується}}$
	Вилучити розрядку	$\boxed{\text{Наказ}}$
	Замінити малу літеру великою	<u>у</u> країна
	Замінити велику літеру малою	Пу $\bar{\text{н}}$ кт
	Збільшити інтервал	$\boxed{\text{Текст повинен мати наказову форму викладу}}$
	Зменшити інтервал	$\boxed{\text{Для надання чіткості}}$ текстові наказу

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко И. Ф. Должность или призвание. Размышления издателя / Авраменко И. Ф. – М. : Книга, 1988. – 272 с.
2. Алексеева М. И. Основы редактирования : [учебно-методическое пособие] / Алексеева М. И., Семенцова Н. Ф., Соколова Е. П. – М. : МГУ, 1989. – 56 с.
3. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Бацевич Ф. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 236 с.
4. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Вайнрайх У. ; [пер. с англ.]. – К. : Вища школа, 1979. – 236 с.
5. Вьюкова Т. Б. Восемьдесят пять радостей и огорчений: Размышления редактора / Вьюкова Т. Б. – М. : Книга, 1986. – 232 с.
6. Галь Н. Слово живое и мертвое: Из опыта переводчика и редактора / Галь Н. – М. : Книга, 1987. – 272 с.
7. Западов А. В. От рукописи к печатной странице: О мастерстве редактора / Западов А. В. – М. : Советский писатель, 1982. – 303 с.
8. Иванченко Р. Г. Літературне редагування / Иванченко Р. Г. – К. : Вища школа, 1983. – 247 с.
9. Квітко І. С. Іван Огієнко – редактор і видавець / І. С. Квітко, З. І. Курдина // Поліграфія й видавнича справа. – 1994. – № 29. – С. 182-187.
10. Маляренко Л. Л. Іван Франко – редактор / Маляренко Л. Л. – Л. : ЛДУ ім. І. Франка, 1970. – 116 с.
11. Мильчин А. Э. Методика редактирования текста / Мильчин А. Э. – М. : Книга, 1980. – 320 с.
12. Мунэн Ж. Теоретические проблемы перевода. Перевод как языковой контакт / Ж. Мунэн // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 36-41.
13. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор: Порадник з української мови / Непийвода Н. Ф. – К. : Українська книга, 1998. – 240 с.
14. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи : [навч. посібник] / Партико З. В. – Л. : ВФ Афіша, 2006. – 416 с.
15. Партико З. В. Комп'ютеризація видавничого процесу : [навч. посібник] / Партико З. В. – К. : Вища школа, 1996. – 208 с.
16. Різун В. В. Літературне редагування : [підручник] / Різун В. В. – К. : Либідь, 1998. – 240 с.
17. Свинцов В. И. Логические основы редактирования текста / Свинцов В. И. – М. : Книга, 1972. – 272 с.

- 18.Сикорский Н. М. Теория и практика редактирования / Сикорский Н. М. – М. : Высшая школа, 1980 – 328 с.
- 19.Справочная книга редактора и корректора : редакторно-техническое оформление издания : [коллект. автор: Абрамов В. А., Гордон Л. М., Ершов В. С., Мильчин А. Э.]. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Книга, 1985. – 577 с.
- 20.Терехова В. С. Литературное редактирование : [учебное пособие] / Терехова В. С. – Л. : ЛГУ, 1975. – 96 с.
- 21.Чуковский К. И. Высокое искусство / Чуковский К. И. – М. : Советский писатель, 1988. – 349 с.
- 22.Шайнога О. Пантелеймон Куліш – видавець і редактор / О. Шайнога // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. – Л. : УАД НТШ, 1995. – С. 82-89.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ЧАСТИНА I <i>ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ</i>	4
Лекція 1 Об'єкт, предмет, методи та завдання теорії редагування. Нормативна база редагування. Модель редагування.....	4
Лекція 2 Періодизація розвитку редагування.....	14
Лекція 3 Нормативні аспекти перекладу.....	24
Лекція 4 Одиниця перекладу. Проблема оцінки якості перекладу. Мовна інтерференція як проблема редагування перекладів.....	29
Лекція 5 Особливості редагування перекладів.....	36
ЧАСТИНА 2 <i>ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РЕДАГУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ПЕРЕКЛАДІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ</i>	40
Лексичний рівень редагування.....	40
Граматичний аспект редагування.....	52
ДОДАТОК 1 Тексти для перекладу та редагування.....	71
ДОДАТОК 2 Коректурні знаки.....	84
ЛІТЕРАТУРА	85

Навчальне видання

Ребрій Олександр Володимирович

ОСНОВИ ТЕОРІЇ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДІВ
Конспект лекцій

Відповідальний за випуск І. В. Тепляков

Коректор *М. С. Хащина*

Формат 60×84/16. Умов. друк. арк. 4,66. Наклад 75 прим. Зам.
Видавець і виготовлювач Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
61077, м. Харків-77, пл. Свободи, 4.